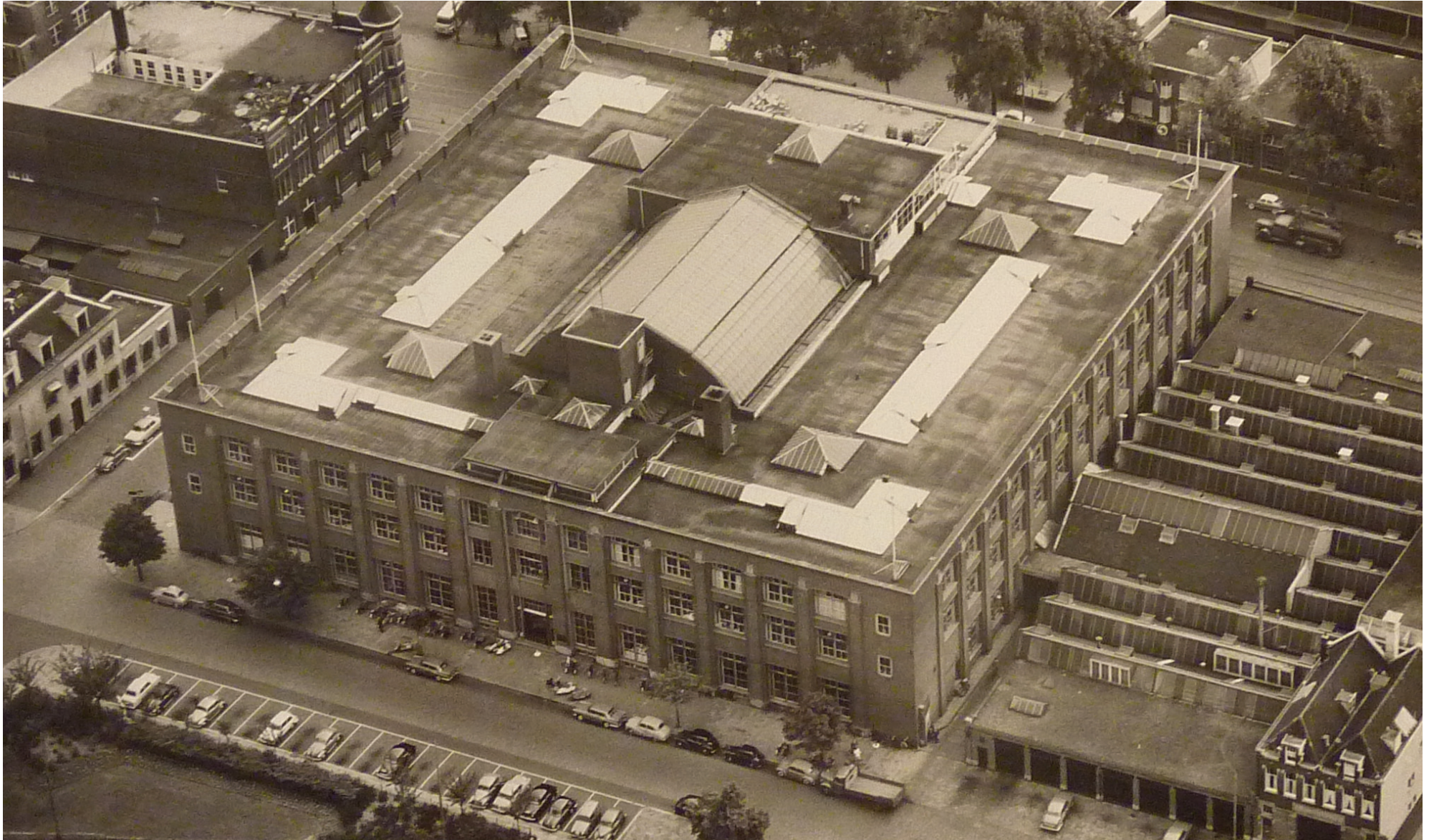

A black and white photograph of a building courtyard. The most prominent feature is the large, arched glass roof, which is decorated with a complex, repeating geometric pattern of small, dark, star-like shapes. The building's facade is visible, showing several windows with white frames. The overall atmosphere is architectural and historical.

STEEN
HUIS
MEURS

HOOFDKANTOOR FIRMA STOKVIS

CULTUURHISTORISCH ONDERZOEK &
WAARDESTELLING

“Degelijke kunstzin is in dit zakenpaleis gepaard aan de meest mogelijk praktische bruikbaarheid tot een interessant geheel dat eene architectonische bezienswaardigheid van Rotterdam is geworden.”

De Bouwwereld 1911, p. 279

ZUNDAPP *Bella* **R 153**

de scooter die men nakijkt.....

PRIJS FL. **1575,-**

150 cc
met elektrische starter

Overall waar BELLA verschijnt oogst zij spontane bewondering. De elegante, vlotte lijn, die van degelijkheid en kracht spreekt, de moderne, frisse kleuren, de zorgvuldige afwerking, ook van het allerkleinste detail Begrijpelijk, dat een Bella-berijder trots op z'n scooter is.

Dit zijn enkele typische Bella bijzonderheden !

Grote 12" wielen voor veilig rijden en goede wegligging.
De lichte, gemakkelijke schakeling met 4 versnellingen.
De - nimmer falende - electr. starter.
Zweefarmvering met grote uitslag voor en achter.
U kiest uit 3 aantrekkelijke kleuren: groen met beige dubbelzit, beige met rode dubbelzit, rood met beige dubbelzit.

 R. S. STOKVIS & ZONEN N.V. afdeling motorrijwielen en scooters

Indian Motorrijwielen

HENDEE MANUF. CO.
SPRINGFIELD - U.S.A.

P. VANDERHEM
LITH. LABERGE & BERTHIAUX

HANDELMAATSCHAP
R. S. STOKVIS & ZONEN
AMSTERDAM ROTTERDAM GRONINGEN

INHOUD

INLEIDING	07
1. HISTORISCHE CONTEXT	08
1.1 BEDRIJF: DE FIRMA STOKVIS N.V. & ZONEN	08
1.2 STAD: NIEUWE HANDELSTERREINEN AAN DE WESTZEEDEIJK	12
1.3 TYPOLOGIE: HET ZAKENPALEIS	14
1.4 GEBOUW: EEN LOGISTIEKE MACHINE IN EEN REPRESENTATIEVE ARCHITECTUUR	16
1.5 ARCHITECTEN: ERVAREN DUO EN JONGE ONTWERPER	26
2. KERNWAARDEN	28
3. WAARDERING	38
4. AANBEVELINGEN VOOR DE TOEKOMST	38
BIJLAGE 1 MONUMENTENOMSCHRIJVING	46
BIJLAGE 2 PLATTEGRONDEN 1911 VERSUS PLATTEGRONDEN 1950	48
BIJLAGE 3 PLATTEGRONDEN 1950 VERSUS HUIDIGE PLATTEGRONDEN	58
NOTEN EN BRONNEN	70
COLOFON	71

INLEIDING

De vermaarde – maar inmiddels door velen vergeten – firma R.S. Stokvis en Zn. was meer dan een eeuw lang een van de grootste Nederlandse bedrijven, met talloze filialen in binnen- en buitenland. Met hun bromfietsen (merken als Puch, Solex, Zundapp), radio's, televisies en witgoed (Erres), maar ook industriële producten liet Stokvis Nederland kennismaken met de moderne tijd. Het hoofdgebouw van de firma Stokvis – dat nu bekend staat als het Oceaanhuis aan de Westzeedijk – werd in 1911 gebouwd naar ontwerp van architecten J. Verheul Dzn. en C.N. van Goor. Ten tijde van de oplevering was het het grootste bedrijfsgebouw van Nederland, veelvuldig gepubliceerd in vakbladen, kranten en tijdschriften. Als een voorloper van het naoorlogse Groothandelsgebouw konden auto's het gebouw inrijden en er laden en lossen. Het gebouw was het visitekaartje van de firma, met een representatieve architectuur, dure materialen en als

huzarenstuk een met gekleurde glasstenen overkapte binnenplaats. Een bom ontmantelde in 1942 de tweede verdieping, waarna het gebouw werd herbouwd en vernieuwd door de jonge architect H. Geistdorfer. De gevels kregen een nieuw uiterlijk. Excursies naar moderne kantoorgebouwen als de Rotterdamse Van Nellefabriek, Bruynzeels's Deurenfabriek in Zaandam en de Amsterdamse Rijksverzekeringsbank waren een inspiratiebron voor het compleet vernieuwde interieur, waar licht, lucht en ruimte de leidraad vormden. In 1973 vertrok de alsmar krimpemde firma uit het gebouw en werd het een verzamelgebouw voor grotere en kleinere bedrijven en instellingen. In 2002 verkreeg het Stokvisgebouw de status van rijksmonument.

Dit cultuurhistorisch onderzoek is bedoeld om te komen tot een waardering van het Stokvisgebouw en (vanuit

cultuurhistorisch perspectief) aanbevelingen te doen voor de ontwikkelingen in en rondom het gebouw. Het eerste hoofdstuk biedt een overzicht van de historische ontwikkeling van de firma Stokvis, het gebouw en de omgeving. In het tweede hoofdstuk vatten we de essentie van het monument samen aan de hand van vijf kernwaarden. Het derde hoofdstuk bevat een waardering van het gebouw, in de vorm van een beschrijving met waardekaarten volgens de richtlijnen van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. Tenslotte formuleren we, op basis van de waardestelling, aanbevelingen en randvoorwaarden voor nieuwe ontwikkelingen. Met andere woorden: wat kan, geredeneerd vanuit cultuurhistorie, het Stokvisgebouw aan eventuele ingrepen, geleding en toevoegingen verdragen?

SteenhuisMeurs, december 2016

1. HISTORISCHE CONTEXT

1.1 BEDRIJF: DE FIRMA STOKVIS N.V. & ZONEN

De ontwikkeling van de firma Stokvis is een kroniek van groei, uitbreiding en alsmaar hogere winsten, die tegelijkertijd de groei van Rotterdam van oude handelsstad tot wereldhaven illustreert.¹ R.S. Stokvis, telg uit een koopmansgezin, begon in 1844 een handel in ijzerwaren en kachelornamenten aan Het Hang. In 1847 kwam de oudste zoon in de zaak, twee jaar later een tweede zoon. Het bedrijf werd in datzelfde jaar een firma, bekend onder de naam R.S. Stokvis & Zonen. Stokvis adverteerde zich inmiddels als een 'Handel in Engelsche IJzerwaren, Gereedschappen en Brabantsche Gegoten Ornamenten in het groot'. De zaak verplaatste naar de Delftsevaart, in het centrum van de stad. In 1858 namen beide zoons het bedrijf officieel over. De zaak groeide gestaag: in 1865 zette het een half miljoen gulden om, in 1872 kwam dat bedrag boven de één miljoen gulden uit. In datzelfde jaar verhuisde Stokvis naar een groter pand aan de Leuvehaven. Ook dat werd snel te klein, ondanks de aankoop van een aantal belendende panden en pakhuizen. In de jaren die volgden traden successievelijk vijf kleinzonen toe. In 1885 kwam kleinzoon Felix, tien jaar later volgden kleinzoons Charles en Louis. De handel was inmiddels uitgebreid naar de in- en verkoop van rijwielen, naai- en ponsmachines, aangekocht uit Engeland, en het leveren van gasbuizen, met de gemeente Rotterdam als grootste afnemer. In 1904 werd de firma een N.V. en breidde het voor het eerst ook buiten het Rotterdamse uit. Binnen een ongekend korte tijd volgde een reeks van filialen. In 1906 opende de Groningse vestiging, twee jaar later volgde Amsterdam. De omzet was inmiddels gegroeid tot meer dan vijf miljoen gulden. In 1908 werd de maatschappij omgezet in een Engelse vennootschap,

¹ Voor deze bedrijfsgeschiedenis van Stokvis werd gebruik gemaakt van diverse stukken uit het archief van de firma R.S. Stokvis in het Stadsarchief Rotterdam, Toegang 355, inventarisnummers 1238,1244, 1245, 1247.

R.S. Stokvis & Zonen Ltd., zodat de groei, die in Nederland niet meer mogelijk was, in het buitenland voortgezet kon worden. Stokvis startte een dochteronderneming in Brussel en fuseerde met de voornaamste concurrent Van der Linde & Teves (later Lindeteves) voor de verkoop in het toenmalige Nederlands-Indië, met kantoren en magazijnen in Batavia, Semarang en Soerabaja. Dochterondernemingen in Parijs, Londen en New York volgden. In deze piekjaren liet Stokvis aan de Westzeedijk een nieuw hoofdgebouw ontwerpen, het gebouw dat onderwerp is van deze rapportage, destijds het grootste bedrijfsgebouw van Nederland. In 1911 was het gereed, net als de loods met eigen aanlegsteiger aan de nabij gelegen Pelgrimsstraat, die door een goederenspoorlijn in directe verbinding met elkaar stonden. De monumentale nieuwbouw onderstreepte de belangrijke betekenis die Stokvis inmiddels in het Nederlandse bedrijfsleven had, ook door de diverse lidmaatschappen in commissies en verenigingen. In de grote toonzalen op de begane grond van het gebouw waren de producten uitgestald die Stokvis inmiddels importeerde of liet fabriceren: van technische producten als draaibanken en smeermiddelen tot consumentenproducten als rijwielen en wc-potten. Het bedrijf ontwikkelde merknamen voor huishoudelijke producten zoals radio's, stofzuiger, fietsen, naaimachines, ovens, waterkokers en gasstellen. Deze werden exclusief voor het bedrijf gefabriceerd. Op de verdiepingen huisvestten de kantoren van de verschillende commerciële afdelingen: IJzerwaren, IJzer en Staal, Gereedschappen, Stoom, Technisch II, Radio, Gas en Elektriciteit, Automaterialen, Motorrijwielen, Rijwielen, Electrotechniek, Water en Sanitair, Oliën en Vetten, Isolatie, Chemicaliën, Metalen en Brandstoffen. In datzelfde jaar werden voor het eerst auto's aangeschaft, waarmee de Stokvis-handelsreizigers het land doorkruisten om de

producten aan de man te brengen.

De vijf kleinzoons bekleedden het directeurschap tot 1920, waarna ze tot commissarissen werden benoemd. De directeursplaatsen werden bezet door vroegere afdelingschefs, die in en met het bedrijf waren opgegroeid. De groei zette zich in de jaren twintig en dertig door. In 1940 telde het bedrijf 1300 werknemers en had het inmiddels filialen in Haarlem, Alkmaar, Leeuwarden, Deventer, Arnhem, Nijmegen, Maastricht, Breda, Utrecht en Den Haag.² Ze adverteerde met 'one day delivery': als filialen de goederen niet in huis hadden, werden ze direct vanuit het hoofdkantoor per boot, vrachtauto of spoor aan klanten bezorgd. Net voor de oorlog was Stokvis een 'household name', ook omdat ze grote belangen had verworven in een aantal industriële ondernemingen. Deze 'Stokvisbedrijven' produceerden of importeerden merken als Erres (van R.S. Stokvis), Fasto (F(rederik) A(ndré) Sto(kvis)), Solex, Amstel, RAP, Zündapp, Mobylette, Kreidler en Puch en ook fietsmerk Kroon. Het bedrijf was ook importeur van Framo, DKW, Fargo, Morris Truck vrachtauto's en Austin en Metropolitan personenauto's.

In de Tweede Wereldoorlog vluchtten de oud-directieleden van de Joodse familie Stokvis naar Amerika. Van begin 1941 tot begin 1944 stond het bedrijf onder Duits beheer. De zaken werden aan de Westzeedijk doorgezet, zelfs

² Daarnaast was het bedrijf bekend van de N.V. Nederlandsche Kroon Rijwielfabriek, waarin de R.S.- en de Nederlandsche Kroon Rijwielen werden vervaardigd. Een dochteronderneming, de N.V. Nederlandsche Financieringsmaatschappij Erres, stimuleerde door middel van financiering van afbetalingscontracten de verkoop van verschillende bekende merkartikelen. Kapitaal was geïnvesteerd in het Haagse bedrijf Van der Heem N.V., de N.V. Automatic Screw Works te Nijmegen, N.V. Watsons & Zoon's Vijlenfabriek en Slijperij in Rotterdam en de Vennootschap Metallicus te Schiedam.

Vestigingen in Nederland: Den Haag en Groningen [Stadsarchief Rotterdam]

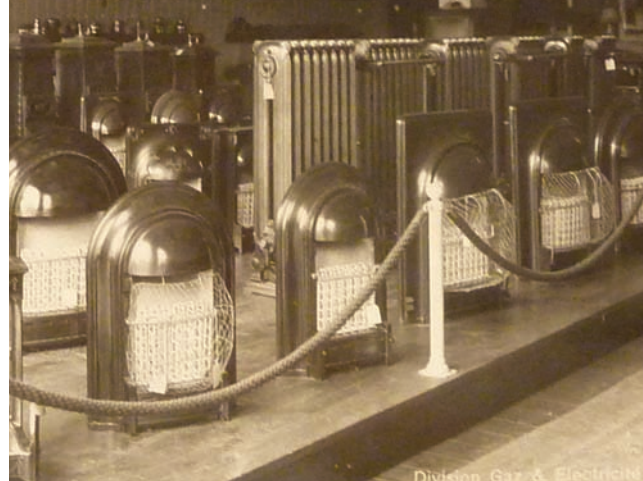
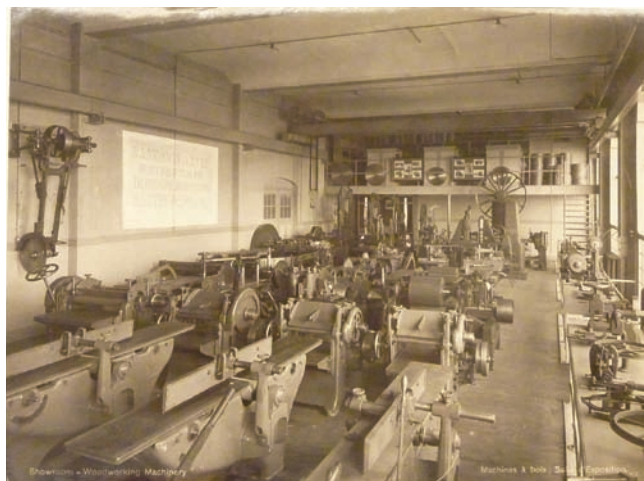
Vestigingen in Europa: Brussel en Parijs [Stadsarchief Rotterdam]

Vestigingen in toenmalig Nederlands-Indië: Batavia en Medan [Stadsarchief Rotterdam]

na een Engelse bombardement in 1942, dat de tweede verdieping van het hoofdkantoor verwoestte. Na de oorlog bleef het bedrijf groeien. Het hoofdkantoor werd eind jaren veertig drastisch 'gerestaureerd' en aangepast aan de eisen van een vooruitstrevend naoorlogs bedrijf. In 1947 was de omzet naar verhouding vrijwel gelijk aan die van 1939. Behoudens enkele uitzonderingen bleef de omzet jaar na jaar stijgen, maar steeds werd in jaarverslagen verwezen naar de sterk stijgende kosten, waardoor winsten bescheiden bleven. De toenemende internationale concurrentie, wijzigingen in het distributiepatroon, druk op prijzen en winstmarges en hoge loonkosten waren de oorzaak dat het bedrijf het vanaf de jaren zestig steeds moeilijker kreeg. Het leidde tot herstructureringen, centralisatie en een sterk teruglopend personeelbestand. Het bedrijf bestaat na een serie overnames en fusies nog altijd (nu als A.R.M. Stokvis BV), maar al lang niet meer in het monumentale pand aan de Westzeedijk. In 1973 verhuisde het naar een kleiner pand aan het Slaak. Inmiddels is Stokvis gevestigd in Hilversum.

Toonzaal van R.S. Stokvis & zonen aan de Westzeedijk, circa 1915
[Stadsarchief Rotterdam]

Toonzalen van R.S. Stokvis & zonen aan de Westzeedijk, circa 1915
[Stadsarchief Rotterdam]

1.2 STAD: NIEUWE HANDELSTERREINEN AAN DE WESTZEEDIJK

Toen het complex bedrijfspanden aan de Leuvehaven begin twintigste eeuw te klein werd, ging de firma Stokvis op zoek naar een andere plek in de stad. Dat dit stuk grond omvangrijk zou moeten zijn was bekend: aan de oostzijde van de Leuvehaven had bijna elk pand inmiddels een naambordje van Stokvis op de gevel en ook in de achterliggende straten was het merendeel van de magazijnen en loodsen eigendom van het snel groeiende bedrijf. De wens was al deze verspreid liggende magazijnen, kantoren en andere dienstruimten te centraliseren in één groot kantoor- en magazijngebouw, terwijl in een grote loods aan de Pelgrimsstraat alle grote materialen (zoals buizen) en oliën en vetten opgeslagen zouden worden. Er waren rond 1910 acht commerciële afdelingen: IJzerwaren en Gereedschappen, Technisch I (stoomappendages en centrale verwarming), IJzer en Staal, Gas, Water, Rijwielen en Automateriaal, Technisch II (werktuigmachines en machinegereedschappen) en Export, die elk eigen magazijnruimten, kantoren voor chefs en toonzalen vereisten. Daarnaast waren er algemene ruimten nodig voor zaken als de boekhouding, kantoren voor de directeuren, kantine, vergaderzalen, een eigen postkantoor, een autogarage, en waslokalen voor het personeel.

Een vereiste was dat het hoofdgebouw niet alleen voor alle scheepvaart bereikbaar was, maar ook een spoorwegverbinding zou krijgen. Het oog van de directie viel op de zich in het westen van de stad nieuw ontwikkelende handelsterreinen.¹ In dit nog landelijke gebied tussen Delfshaven en Rotterdam was de stad Rotterdam al tientallen jaren plannen aan het maken voor havens, een havenspoorlijn en een binnenhaven: de Coolhaven.

Van het voormalige buurtschap Schoonderloo dat hier lag waren enkel twee begraafplaatsen over. Op de vvfoto hiernaast is het gebied goed zichtbaar. Het jaartal wordt niet vermeld, maar het zal rond 1922 zijn geweest. Het meest westelijk deel van de Coolhaven is namelijk gegraven, een project waar het gemeentebestuur in 1922 haar goedkeuring voor had gegeven. De straten van de wijken Middelland en het Nieuwe Westen eindigen nog in het weiland, zoals de 's-Gravendijkwal en de Claes de Vrieselaan, waar wandelaars bij het ontbreken van een straat een olifantenpad hebben uitgesleten. De Heemraadssingel gaat op de grens met de weilanden over in de Pieter de Hoochweg, waar aan het uiteinde de Handelshogeschool, de Zeevaartschool en het kantoor van de Scheepvaart Vereniging Zuid gebouwd waren. De drie havens – van rechts naar links: Parkhaven (gegraven tussen 1890 en 1893), Sint Jobshaven (1906-1908) en Schiehaven (1904 en 1909) – waren vooral bedoeld voor stukgoed. Ook de lijnvaartondernemingen hadden hier hun ligplaats, zoals de Rotterdamse Lloyd. Stokvis kocht in 1909 een stuk gemeentegrond tussen de Westzeedijk en de Ruigeplaatweg in. Twee jaar later was het hoofdgebouw gereed. Het staat geheel links op de foto. We kijken tegen de achtergevel aan de Ruigeplaatweg aan. Naast het Stokvisgebouw is het kantoorpand van twee andere grote Rotterdamse bedrijven zichtbaar: Ten Hope en Trost & Co. Ten Hope was onder meer de exclusieve leverancier van artikelen van de Victoriafabrieken en pepermuntfabrikant. Trost & Co was importeur van bekledingsmaterialen en aanverwanten van de Imperial Chemical Industries/ICI. De Westzeedijk - onderdeel van Schielands Hoge Zeedijk, de dijk die in de 12e eeuw was aangelegd om het gebied

tussen Gouda, Leiden en Rotterdam tegen overstromingen te beschermen – loopt nog achter het gebouw langs. Pas in 1929 wordt de Ruigeplaatweg een onderdeel van de Westzeedijk, en gaat die laatste Pieter de Hoochstraat/Heiman Dullaertplein heten. Over de Ruigeplaatweg loopt de havenspoorlijn, die in 1903 gereed was en die de havens via Bospolder en Spaansepolder verbond met het Centraal Station. Stokvis had een directe verbinding over het spoor met haar loodsen aan de Pelgrimsstraat (buiten het bereik van deze foto), die ze gelijktijdig met het hoofdgebouw had laten bouwen.

Een luchtfoto uit 1935, vanuit een andere hoek genomen, laat zien hoe het gebied er zo'n vijftien later uitziet. De bedrijvigheid aan de Ruigeplaatweg (dan Westzeedijk) is uitgebreid met kantoren en fabrieken zoals het naastgelegen Kaufmann's huidenhandel, Groothandelsvereniging de Handelskamer, een biscuitfabriek, een kantoor voor vleesextracten, het Nederlands Carbidekantoor, een fijnhouthandel, kantoren voor stuwadoors en sleperijen en een machinefabriek. Op de hoek met de Pieter de Hoochweg is de Engelse kerk en het Zeemansinstituut verzezen, ook een ontwerp van architect Verheul. Tussen de gereed gekomen Coolhaven is het gebied gevuld met woningbouw. Precies voor het hoofdgebouw van Stokvis is een pleinruimte uitgevoerd: het Heiman Dullaertplein. De straat oostelijk van het gebouw heet inmiddels de IJzerstraat, naar de producten die in het pand ten toon gesteld staan.

1 De Hollandsche Revue (1911), p. 564.

Luchtfoto land van Hoboken, ca. 1922. [Stadsarchief Rotterdam]

Luchtfoto Westzeedijk, ca. 1935. [Stadsarchief Rotterdam]

1.3 TYPOLOGIE: HET ZAKENPALEIS

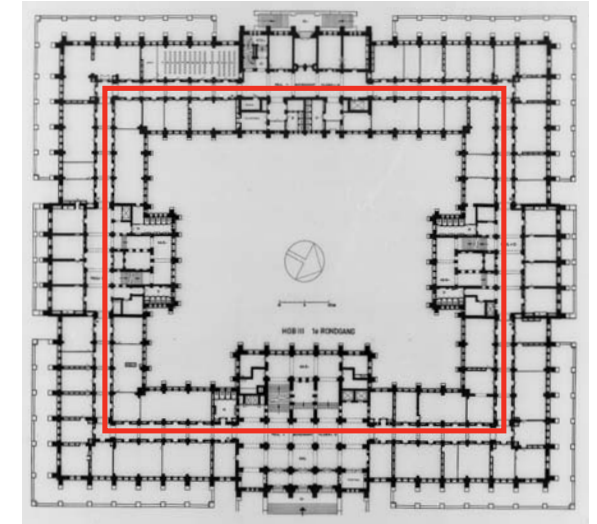
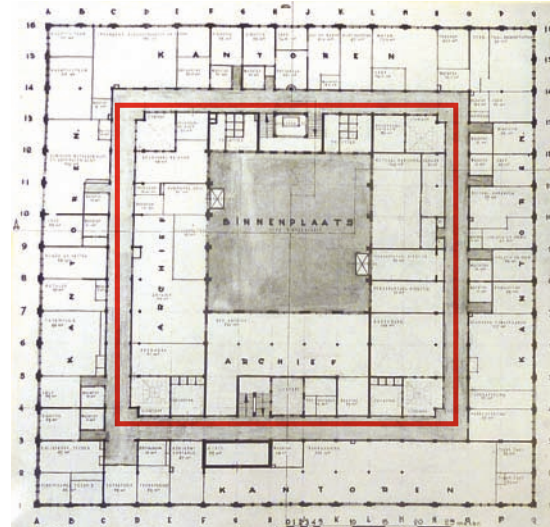
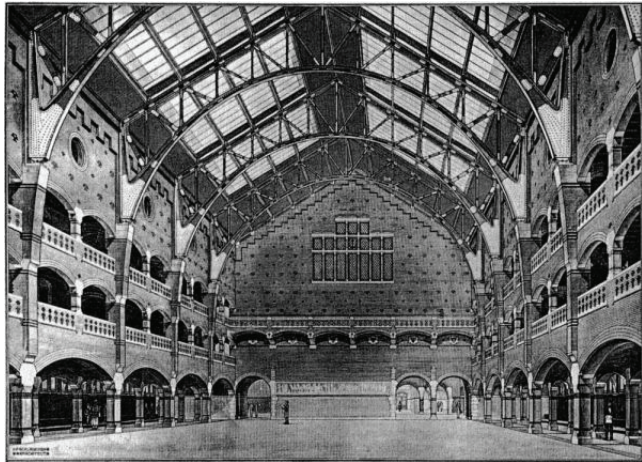
De wens van de firma Stokvis voor één groot kantoor- en magazijngebouw was niet uitzonderlijk, het was een trend. Het kantoorgebouw werd in de loop van de negentiende eeuw een zelfstandige ontwerpogave voor architecten. Tot het midden van de negentiende eeuw hield een koopman of ondernemer vaak kantoor aan huis, waar vaak ook de handelswaar werd opgeslagen. Na 1850 nam de omvang van handel, de scheepvaart en het verzekerings- en bankwezen echter zo snel toe dat meer ruimte noodzakelijk werd. Fusies en de opkomst van massaproductie leidde bovendien tot omvangrijke bedrijven, die om meer coördinatie en administratie vroegen. Bedrijven lieten zelfstandige kantoren bouwen. De

nieuwe kantoorgebouwen kregen veelal een blokvormige of rechthoekige opzet, met een groepering van de vertrekken rondom een binnenplaats of vide voor de toetreding van daglicht. In de twintigste eeuw nam het kantoorgebouw verder in omvang toe. De Beurs van Berlage (1903) en het kantoor van de Nederlandse Handel Maatschappij (nu De Bazel, 1926), beide in Amsterdam, zijn voorbeelden van de nieuwe kolossale zakenpaleizen rond een vide met daklicht die aan het begin van de twintigste eeuw in de steden in Nederland verschenen. Het Stokvispand was in 1911 een van de vroegste voorbeelden van deze opzet, waarbij gezegd moet worden dat het hier een bijzondere combinatie van kantoorpand en magazijn betrof. Met een

vloeroppervlakte van 8000 m² was het het grootste van Rotterdam, 'en het zal zelfs moeilijk, zoo niet onmogelijk zijn, een van gelijke afmetingen in Nederland aan te treffen', aldus een verslaggever in 1911. Hij vervolgde: 'Als vergelijking moge hier gereleveerd worden, dat de Beurs te Amsterdam 6345 m², het Koninklijk Paleis aldaar ca. 6900 m², en het Rijksmuseum, met binnenterreinen, 8450 m² grondvlak hebben, terwijl het Vredespaleis te 's Hage ca. 6000 m² en de Beurs te Brussel 3066 m² meet'.¹ Het Vademecum voor Bouwvakken meldde in hetzelfde jaar: 'Reusachtig is de inrichting. [...] Men zou zich in Amerika verplaatst denken, bij de beschouwing van dit alles [...]'²

1 De Hollandsche Revue (1911), p. 564.

2 Vademecum der Bouwvakken, p. 137.

De Bazel, 1926.
De Beurs van Berlage, 1903.

Hoofdkantoor Firma Stokvis, Rotterdam, 1911 [Stadsarchief Rotterdam]

De Inktpot, Hoofdkantoor Nederlandse Spoorwegen, Utrecht, 1921. [HUA]

1.4 GEBOUW: EEN LOGISTIEKE MACHINE IN EEN REPRESENTATIEVE ARCHITECTUUR

Toen de firma Stokvis in 1908 nog met de gemeente onderhandelde over de aankoop van gronden, kregen architecten J. Verheul Dzn. en C.N. van Goor al een opdracht om ontwerpen te maken voor zowel een nieuw hoofdgebouw op het beoogde terrein aan de Westzeedijk, als een loods aan de Pelgrimsstraat. Architecten Verheul en Van Goor ontwierpen een gebouw dat bestond uit twee delen. Het kleinste bouwdeel had slechts één bouwlaag, mat ongeveer 74 x 33 meter en was hoofdzakelijk in shedbouw opgetrokken. Het is inmiddels verdwenen, enkel de gevel aan de huidige Westzeedijk herinnert er nog aan. Het grootste bouwdeel, het eigenlijke hoofdgebouw, telde vier verdiepingen (een kelder en drie verdiepingen) op een vierkant van 74 meter, waarbij alle bedrijfsruimten zich rondom een overdekte binnenplaats schaalden. Functionaliteit werd ingepakt in representatieve architectuur. De gevels, in de voor Verheul en Van Goor gebruikelijke mix van Jugendstil vormtaal en Berlagiaanse motieven, waren opgetrokken uit een witte verblendsteen op een basement van geelgrijs graniet. Monumentale pilasters met beeldhouwde zandstenen versieringen geleedden de gevels. Tussen de pilaster gaven hoge ijzeren ramen voldoende licht in de toonzalen en kantoren. De hoeken van het bouwwerk waren verbijzonderd met torentjes waarop tegeltableaus de namen van de steden vermeldden waar Stokvis haar filialen had, zoals Amsterdam, Batavia en Londen.

Het interieur was volledig ingedeeld volgens een modulemaat van 4,8 meter en daardoor overzichtelijk van opzet, een vereiste gezien het grondoppervlak van 8000 m². Het gebouw kende intern vijf niveaus: het kelderniveau, het straatniveau, het begane grond niveau, en de twee verdiepingniveaus daarboven. De kelder, waarvan de

vloer ongeveer drie meter beneden het maaiveld lag, was geheel ingericht voor magazijnen en werkplaatsen en bevatte de ruimten voor de ketels van de centrale verwarmingsinstallatie, de kolenbergplaats en een ruimte 'voor de distributie van de elektrische energie voor de verlichting en de krachswerktuigen die het gebouw bevat'. Een centraal gelegen gang verbond alle magazijnruimten. Licht viel in de kelder door vensters in de buitengevels, vensters in de gevels van de bovengelegen binnenplaats en een lichtkoepel aldaar.

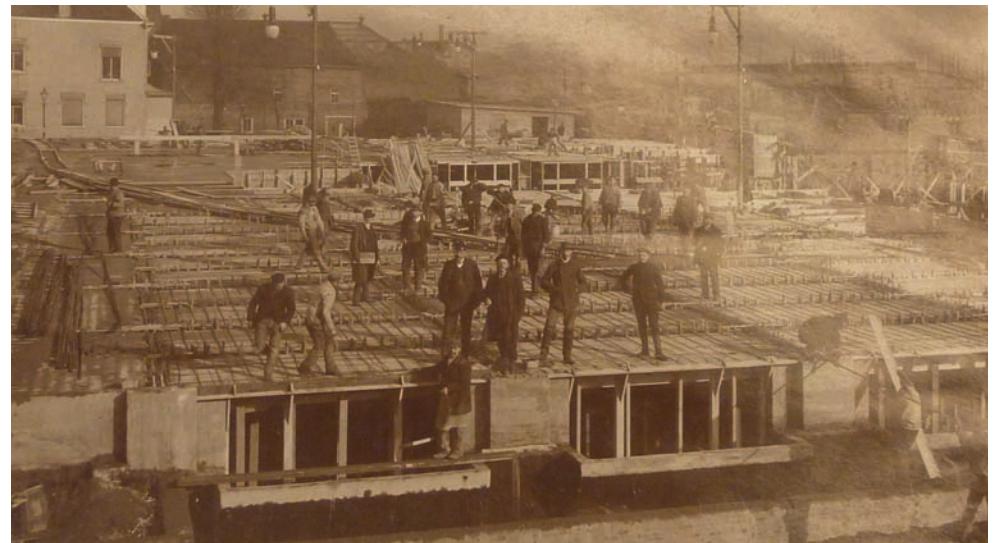
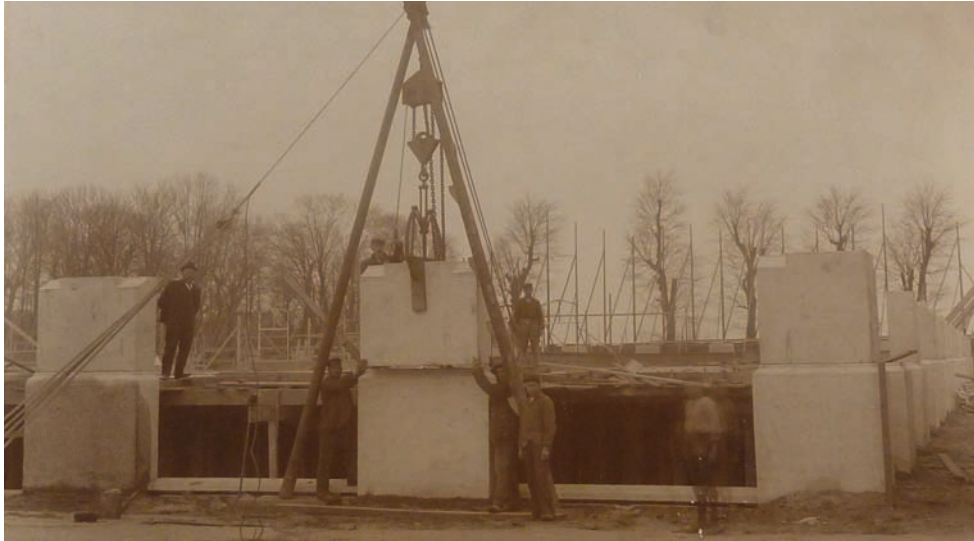
De entree aan de Ruigeplaatweg (nu Westzeedijk) was bestemd was voor 'vervoer per as' dat goederen door een 4,5 meter brede passage naar de centraal in het gebouw gelegen binnenplaats bracht, meer dan veertig jaar eerder dan het Rotterdamse Groothandelsgebouw, dat daar mede haar faam aan ontleende. De grote binnenplaats lag op straatniveau en was 24 meter in het vierkant. Het was het centrum van alle bedrijvigheid, zichtbaar vanuit de vele vensters op de verdiepingen. De ijzeren overkapping met glazen bouwstenen van verschillende kleuren was een waar spektakelstuk: het was uitermate gedetailleerd, inclusief bedrijfsnaam, en was de grootste die tot dan toe in dit materiaal was uitgevoerd. De goederen die hier werden gelost konden met twee elektrische goederenliften naar alle verdiepingen worden gebracht. Vanuit de binnenplaats leidde een tweede passage naar een kleinere binnenplaats in de shed naast het hoofdgebouw.

De monumentale hoofdingang – voor klanten en kantoorpersoneel – was geprojecteerd aan de Westzeedijk (nu). Een gang leidde langs een aantal toonzalen, grote ruimten waar machines voor industriële doeleinden stonden opgesteld, maar ook gereedschappen, fietsen, verlichting, verwarming en sanitair. De toonzaal voor

de grotere bedrijfsmachines had een oppervlakte van maar liefst 1375 m². Minder groot waren de toonzalen voor verlichtings- en sanitairartikelen, waar complete badkamers in open kamertjes waren opgesteld, als een Ikea avant-la-lettre. Het hoofdtrappenhuis met centraal de personenlift leidde naar de verdiepingen, en ontving licht via glas- in loodvensters van de centrale binnenplaats.¹ Op de eerste verdieping deelde een centrale gang de ruimte in een buitenring en een binnenring. Aan de buitengevels lagen de kantoren. Rondom het privékantoor van elk van de vijf afdelingsdirecteuren waren grote kantoren gerangschikt en een aantal wachtkamers en vergaderruimten. De kantoren waren onderverdeeld door glaspuien, zodat de afdelingschef een goed overzicht had. De aan de andere zijde van de gang gelegen ruimten werden verlicht vanuit de binnenplaats en vijf kleinere lichthoven en dienden tot gemeenschappelijk gebruik van de afdelingen, zoals postkamers, ruimten voor drukwerken, de telefooncentrale, het archief, de eetzaal voor directie en persoon, de keuken, vergaderzalen en toiletten. Twee vergaderzalen uit deze periode zijn nog overgebleven: de Gotische- en Tudorzaal. Het zijn stijlkamers, waarvan de interieurafwerkingen (wandkasten, schoorsteenmantel, lambriseringen en plafonddecoratie) wellicht zijn meegenomen uit de bedrijfspanden die verlaten werden. Dat gebeurde vaker: van het Amsterdamse bankgebouw De Bazel is bekend dat de interieurs van de directiekamers uit de oude gebouwen werden meegenomen en daar weer geïnstalleerd. In de Gotische zaal is een houten schoorsteenstuk met het wapen van Rotterdam en het oprichtingsjaar van de firma Stokvis (1844) geflankeerd door wat lijkt op twee stokvissen.

De tweede verdieping volgde de opzet van de eerste. Ook

1 De Bouwwereld 1911, p. 279.

Foto's van de bouw in 1910 [Stadsarchief Rotterdam]

hier gaf een omlopende gang toegang tot de ruimten aan weerszijden, allen ingericht als magazijnen.

Na de opening bezocht een verslaggever van vaktijdschrift *Architectura* het gebouw.² Hoewel hij de gevels graag wat monumentaler van karakter had gezien, meer passend bij een gebouw van deze omvang, was hij over het interieur zeer te spreken. Hij schreef: 'De kolossale omvang en het groot aantal lokaliteiten werkt imponeerend. Het is een niet gering te schatten arbeid een zoodanig groot geheel met zijn uiteenlopende eischen te ontwerpen en daar te stellen. Zoiets vereischt een groote mate van inzicht en energie en bij het aanschouwen ervan brengt men onwillekeurig een saluut aan het organisatietalent van de bouwheeren en architecten. Het grondplan is in hoofdlijnen verdeeld op een systeem van quadranten en daardoor regelmatig en overzichtelijk van opzet. Het ziet er inwendig aangenaam en degelijk uit, hoewel uit den aard der zaak alle overbodige luxe is vermeden. De gangen en trappenhuizen zijn royaal van afmetingen, de lambriseeringen van crème en geel verglaasde steen en de rustige tegelvloeren geven hier een aangenaam cachet. Deze gangen, die tusschen twee rijen lokalen doorlopen zijn uitstekend verlicht, ten eerste door de trappenhuisvensters en voorts door een viertal binnenplaatsen, welke op de hoeken van [de gangen] zijn aangebracht.'³

Verheul en Van Goor gaven de firma Stokvis met dit gebouw een combinatie van een logistieke machine en een architectonische visitekaartje: groots, representatief, functioneel en ingericht met de modernste technieken. *Vaktijdschrift De Bouwwereld* memoreerde na een bezoek:

2 *Architectura* 1911, p. 293.

3 *Architectura* 1911, p. 293.

'Degelijke kunstzin is in dit zakenpaleis gepaard aan de meest mogelijk praktische bruikbaarheid tot een interessant geheel dat eene architektonische bezienswaardigheid van Rotterdam is geworden.'⁴

Oorlogsschade en 'restauratie'

Op 28 januari 1942 – de Joodse familie Stokvis was inmiddels gevlucht naar Amerika en het bedrijf stond onder Duitse bewindvoering – voerden de Engelsen een luchtaanval uit. Brand- en explosieve bommen troffen de loods van de Rotterdamse Lloyd op de gelijknamige havenpier, verschillende huizen aan de Havenstraat, de Schoonderloostraat en het Heiman Dullaertplein. Één bom trof het kantoorgebouw van Stokvis in het magazijn van de afdeling Gas op de tweede verdieping. De bom kwam terecht op een ijzeren bint, die vervolgens afknapte. Rondvliegende gloeiende delen staken verpakkingsmateriaal aan, waarna de felle brand door een westenwind werd aangewakkerd. De gehele tweede verdieping ging in vlammen op.⁵

Begin 1943 kreeg architect W.S. van de Erve uit Den Haag de opdracht voor de herbouw. Na in 1937 te zijn afgestudeerd aan de T.H. Delft kwam hij het jaar erop als architect in dienst van de N.V. van der Heem, een bedrijf sterk gelieerd aan de firma Stokvis. Hier deed hij praktijkervaring op met de bouw van het hoofdkantoor van de naamloze vennootschap. Van der Heem was tevens directeur van Stokvis in de oorlogsjaren, en zo kwam Van de Erve waarschijnlijk aan de opdracht. Hendrik Geistdorfer – zeer waarschijnlijk een studiegenoot van Van de Erve –

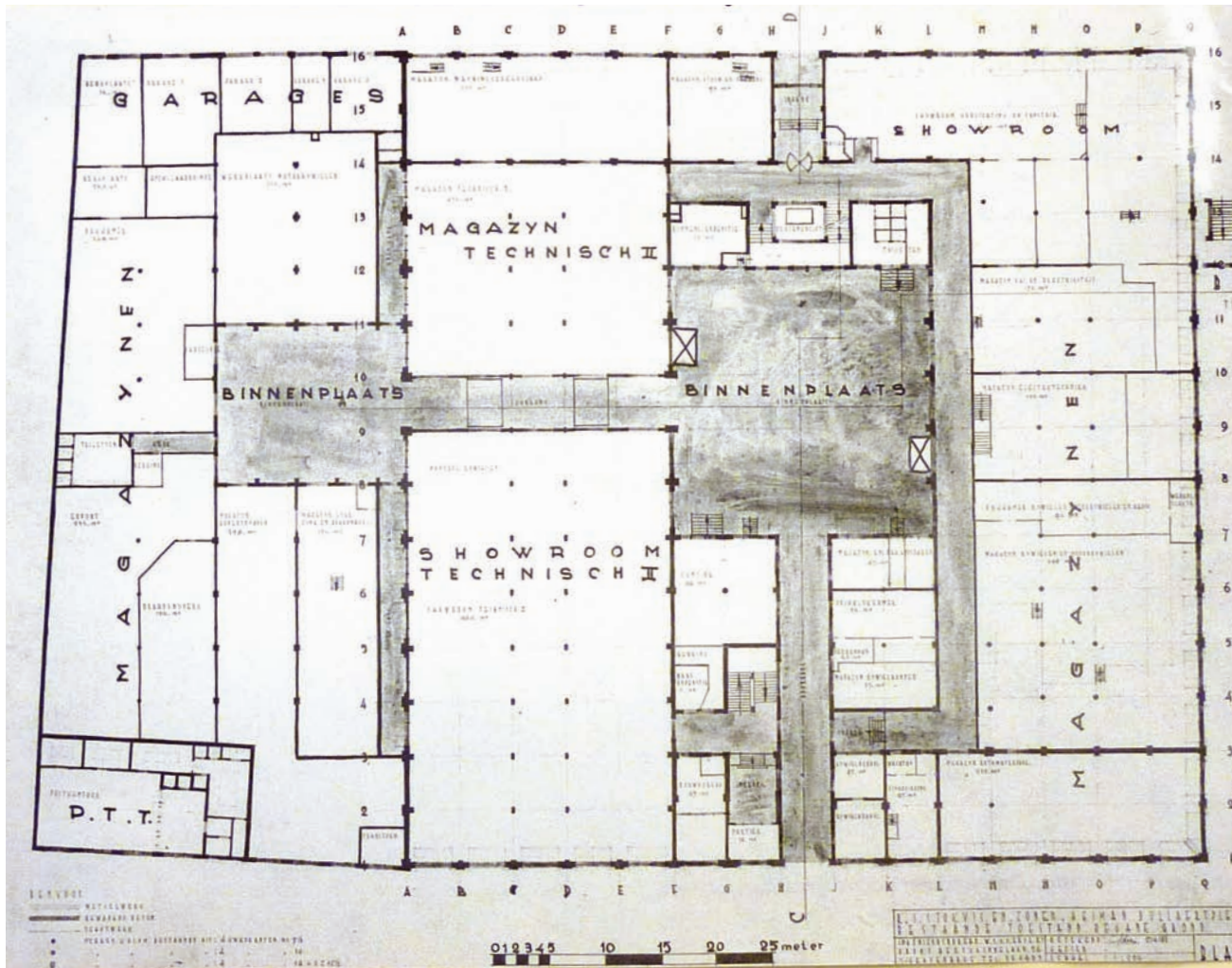
4 *De Bouwwereld* 1911, p. 279.

5 Stadsarchief Rotterdam, Archief R.S. Stokvis & Zonen, toegang 355, inv.nr. 1238.

kreeg de dagelijkse leiding over het project. De opdracht behelsde meer dan het herstel van de tweede verdieping. Al in de jaren voor de oorlog was de kantoorruimte te klein en werd gedacht aan het bouwen van een extra verdieping op het bestaande gebouw: 'iets dat ook volgens den architect mogelijk was, daar men met de fundering van het gebouw op een extra verdieping gerekend had', aldus het bedrijf in 1943.⁶ Verdere uitgangspunten voor het nieuwe gebouw waren allereerst een lichte en duurzame constructie. In verband met de te verwachten dynamiek in zo'n kantoor zou het makkelijk aanpasbaar zijn, door de dragende constructie in staal uit te voeren met betonplaten en verder gestandaardiseerde en uitneembare wanden te ontwerpen. Het gebouw moest veel licht toelaten en ook in het interieur werden lichte tinten gedacht. Het geheel moest een 'sierlijk' karakter hebben. Vervolgens moesten alle interieuronderdelen vervangbaar zijn. Er werden sociale verbeteringen doorgevoerd, zoals ruimere garderobes, waslokalen, toiletten, kantines en een andere verhouding tussen de ruimten. Juist die waarin de werkers werden ondergebracht kwamen nu aan de raamkant, en die waarin de afdelingschefs zetelden aan de gangkant. Waar mogelijk zouden planten en bloemen worden toegepast, 'teneinde de veelal nog gebruikelijke kantoor sfeer te veranderen in een meer feestelijke werkruimte'. Kortom, aldus Stokvis: 'Het geheel is bedoeld een voorbeeld te zijn voor een groot kantoorgebouw in deze tijd'.⁷ De directie en architecten gingen tijdens de oorlog op excursie naar de voorlopers van de moderne kantoor- en fabrieksbouw, zoals de GEB aan de Rochussenstraat (1931), Bruynzeels's Deurenfabriek in Zaandam (1923), de Van Nelle fabriek (1930) en de

6 Stadsarchief Rotterdam, Archief R.S. Stokvis & Zonen, toegang 355, inv.nr. 2168.

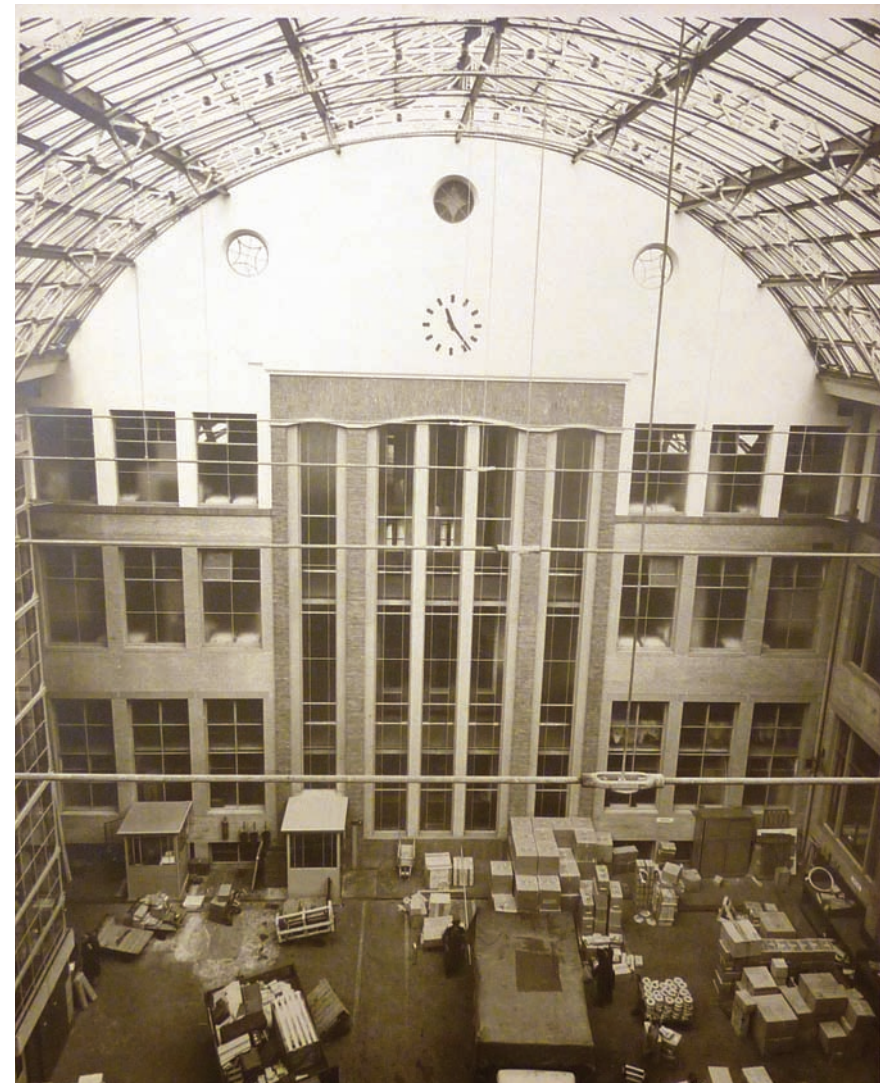
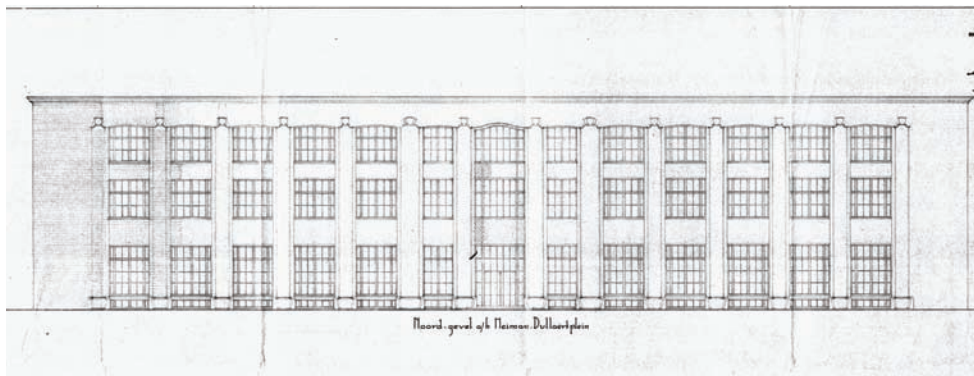
7 Stadsarchief Rotterdam, Archief R.S. Stokvis & Zonen, toegang 355, inv.nr. 2168.

Plattegrond van de begane grond, bestaande toestand in 1942 [Stadsarchief Rotterdam]

Interieur Centraal trappenhuis en Tudor zaal, ca. 1915 [Stadsarchief Rotterdam]

Amsterdamse Rijksverzekeringsbank (1939). Naast moderne installatietechnieken in het GEB gebouw, maakten de architecten kennis met de licht en luchtprincipes van Van Nelle en Bruynzeel en het idee van een kantine op het dak van de Rijksverzekeringsbank.

Fundering en constructie bleken uiteindelijk enkel met zware constructieve ingrepen geschikt te zijn voor een extra verdieping, iets waar het bedrijf in de oorlogsjaren geen geld voor had. Daarnaast viel het ontwerp van Van de Erve te duur uit en had het te weinig magazijnruimte. Medewerker Geistdorfer kreeg in 1945 de gehele opdracht in handen. Het ontwerp dat hij voor het Rotterdamse hoofdgebouw maakte was een stuk soberder dan zijn voorganger. Hij wist alle ruimten van het bedrijf – inmiddels bestaande uit 19 afdelingen – in het oude gebouw onder te brengen, enkel de kantines (één voor kantoorpersoneel, één voor magazijnpersoneel en één voor de directie) met terras kwamen op het dak. De ijzeren kapconstructie van het binnenhof werd ingevuld met veiligheidsglas, net als de vijf lichthoven en de daklichten. De klei die de grondstof was voor de witte verblendsteen voor de gevels was lastig te verkrijgen, want moest uit Duitsland komen.⁸ In plaats daarvan werden de gevels gestript en bekleed met rode baksteen in Waal- en Vecht formaat, om en om gebruikt wat een mooi effect opleverde. De bestaande granieten basementen van de gevelpilasters werden bijgehakt. Kozijnen, lateien en bekroningen van de gevelpilasters werden in sierbeton uitgevoerd. ‘Geschoopeerde’ (verzinkt en zo roestvrij gemaakte) stalen ramen waren ingeschokt

in de kozijnen. Ook de binnenplaatsgevels werden in het gevelontwerp aangepast. Zonwering was weggewerkt in de lateien. De bestaande en nieuwe staalconstructie op de tweede verdieping en de kantineopbouw werd brandbestendig gemaakt door betonmstortingen, waarbij de verticale elektrische leidingen werden ingegoten.⁹ In het interieur maakte Geistdorfer gebruik van de in 1909 bedachte maatmodule. De ontwerpaandacht in het interieur zat in de ontvangsthallen (op de begane grond, verdieping en de zogenaamde Julianahal op de tweede verdieping en de trappenhuizen die een bekleding met marmer kregen. De rest van het interieur kreeg een meer sobere behandeling. De opzet van een centrale gang met aan weerszijden kantoorruimten bleef overeind. Alle muren op de eerste verdieping werden gesloopt, behalve die van twee formele vergaderruimtes: de Tudor en Gotische zalen. Gestandaardiseerde, gemakkelijk verplaatsbare stalen glaspuien zorgden voor moderne en lichte kantoorruimten. Het boekje dat bij de opening van het nieuwe bouwwerk werd uitgegeven vermeldde: ‘[De architect] heeft kans gezien een sober en strak modern geheel te maken en dat met behoud van het oude karakter. De enige afwijking van de tot het uiterste toegepaste soberheid is de toepassing van natuursteenbekledingen in het hoofdtrappenhuis en de aansluitende hallen, die een representatief karakter dragen.’¹⁰

Op 17 mei 1947 legde directeur Fred Stokvis de eerste steen voor de herbouw, net als hij in 1910 als vierjarig jongetje had gedaan voor de nieuwbouw.

⁹ Stadsarchief Rotterdam, Archief R.S. Stokvis & Zonen, toegang 355, inv.nr. 2168, 18 maart 1946, begroting der bouwkosten met beknopte omschrijving der werkzaamheden.

¹⁰ Stadsarchief Rotterdam, Archief R.S. Stokvis & Zonen, toegang 355, inv.nr. 2168.

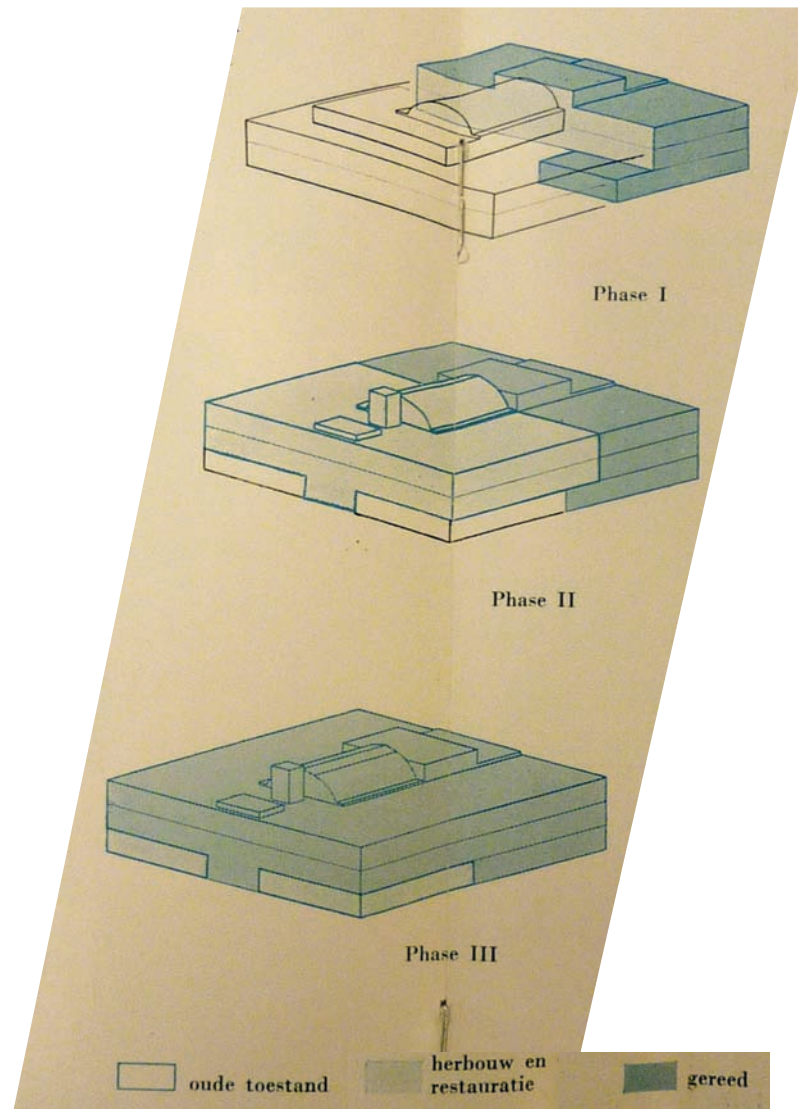
Wijzigingen aan het gebouw na 1947

Nadat de firma Stokvis in 1973 haar kantoorgebouw had verlaten en er een veelheid aan instellingen en bedrijven in het pand trokken werden er door de jaren heen diverse ingrepen gedaan. De vroegere secundaire ingang aan de Westzeedijk werd als tweede hoofdingang in gebruik genomen. Nieuwe luifels kwamen boven de beide ingangen. De hoge doorgang voor vrachtwagens vanaf de Westzeedijk werd gedicht en een tweede lift werd in de opening van een lichthof geïnstalleerd. Ook de doorgang van het binnenhof naar de naastgelegen shed werd gedicht, waarna de binnenplaatsgevel is aangeheeld, net als de buitengevel. De shed is grotendeels verwijderd, waardoor het gebouw vrijwel geheel vrij is komen te staan. Aan deze gevel is vervolgens een toegang gemaakt op kelderniveau, zodat auto's de hier geprojecteerde parkeergarage in konden rijden. Eén goederenlift in het binnenhof is verwijderd, de andere is ‘ingepakt’. Het interieur werd grotendeels gewijzigd, met name door de toevoeging van tussenwanden en verlaagde plafonds. Het concept van de centrale binnencorridor is daarbij losgelaten. De vier resterende lichthoven verloren hun functie en zijn onherkenbaar doordat de verdiepingsvloeren werden doorgetrokken. Alle lichthoven en daklichten werden op het dak bekleed met bitumen. Het oorspronkelijke hoofdtrappenhuis en de overkapte binnenplaats zijn nog als zodanig herkenbaar. De Julianahal is nu afgesloten en als werkruimte in gebruik genomen, maar de interieurafwerking is intact, net als in de Tudor- en Gotische zalen.

⁸ Stadsarchief Rotterdam, Archief R.S. Stokvis & Zonen, toegang 355, inv.nr. 2168.

Oorlogsschade, 1945 [Stadsarchief Rotterdam]
 Eerste steenlegging in 1910 en 1947 door directeur Fred Stokvis [Stadsarchief Rotterdam]

Fasering herbouw [Stadsarchief Rotterdam]

Personeelskantine op het dak, circa 1950 [Stadsarchief Rotterdam]
Herengaderobe, circa 1950 [Stadsarchief Rotterdam]

Corridor op tweede verdieping, circa 1950 [Stadsarchief Rotterdam]
Kantoren op tweede verdieping, circa 1950 [Stadsarchief Rotterdam]

Hal met balie op eerste verdieping, circa 1950 [Stadsarchief Rotterdam]
Directiekamer, circa 1950 [Stadsarchief Rotterdam]

Magazijn in de kelder, circa 1950 [Stadsarchief Rotterdam]
Lichthof, circa 1950 [Stadsarchief Rotterdam]

1.5 ARCHITECTEN: ERVAREN DUO EN JONGE ONTWERPER

De twee bouwfasen maken het Stokvisgebouw een hybride gebouw. Het grootste deel van de constructie, het gebouwwolume, de ritmiek in de gevels, de opzet van kantoorruimten rondom een binnenhof en enkele interieurelementen herinneren aan het ontwerp van Verheul en Van Goor. De gevels en aankleding van de representatieve ruimten herinneren aan de ingrepen van Geistdorfer.

J. Verheul Dzn. en C.N. van Goor

De in 1860 in Rotterdam geboren Verheul had naam gemaakt met zijn ontwerpen voor de Grootte Schouwburg aan de Coolsingel in Rotterdam (1887) en het kantoorgebouw van levensverzekeringsmaatschappij De Utrecht (1902) in de gelijknamige stad.¹ Verheul werkte door het hele land, maar met name op de stad Rotterdam drukte hij zijn stempel. Niet alleen als architect van talloze woonhuizen, kantoorgebouwen en volkswoningbouw, maar ook door zijn rollen als voorzitter van de Rotterdamse Kunstkring (vanaf 1893), als gemeenteraadslid (vanaf 1902) en voorzitter van de welstandscommissie (vanaf 1926). Aan het begin van zijn carrière was de ontwerpsignatuur van Verheul ontleend aan de architectuurtheorie die zijn leermeester E.H. Gugel aan de Delftse Technische Hogeschool propageerde. Die theorie hield kort gezegd in dat de constructieve en functionele aspecten van het gebouw zoals de indeling, functie en constructie tot de juiste kernvorm moesten leiden. De kunstvorm moest het

gebouw vervolgens leven inblazen, waarmee bedoeld werd dat de juiste 'bekleding' het representatieve karakter van het gebouw tot uitdrukking moest brengen.² Die 'bekleding' was meestal ontleend aan motieven uit de Italiaanse, Hollandse en Vlaamse renaissance. In de jaren waarin Verheul het Stokvispand ontwierp ging zijn voorkeur echter steeds meer uit naar de internationaal georiënteerde Jugendstil, maar het functioneren van het gebouw bleef in zijn bouwwerken de hoofdvorm bepalen.

De samenwerking met Van Goor in het ontwerp van het Stokvispand kwam waarschijnlijk tot stand omdat het hier een bedrijfspand in de Rotterdamse haven betrof. Van Goor had onder meer bekendheid verworven door zijn ontwerp voor het Apenhuis in de Rotterdamse Diergaarde, maar legde zich in die jaren steeds meer toe op fabrieks- en kantoorbouw. In 1914 zou hij bijvoorbeeld de loodsen van de Holland Amerika Lijn (nu Fenixloods) aan de Veerlaan ontwerpen, een logistieke machine met een havenspoor door het gebouw en kraanbanen op de daken. De combinatie Verheul en Van Goor viel in de smaak. De directie van Stokvis was over het ontwerp zeer tevreden; een paar jaar later kregen Verheul en Van Goor de opdracht voor de Amsterdamse vestiging van het bedrijf, terwijl hen ook de supervisie werd opgedragen over het ontwerp van het gebouw van Stokvis in Groningen.³

H. Geistdorfer

De ontwerper die tijdens en na de oorlog aan het ontwerp

voor de herbouw van het Stokvispand werkte was de jonge architect Hendrik Geistdorfer, in 1909 geboren in Soerabaja. In 1936 vestigde hij zich als student in Delft. In 1945 kreeg hij bij Stokvis de touwtjes in handen na het volgens de directie teleurstellende ontwerp van zijn studiegenoot W.S. van de Erve. Geistdorfer werd aanvankelijk aangesteld als hoofd van het bouwbureau Stokvis, waar hij alle plannen zou voorbereiden. Als het tot uitvoering zou komen zou Geistdorfer samen moeten gaan werken met een meer ervaren, bekende architect.⁴ Dit gebeurde niet - Geistdorfer staat als architect genoemd op een gevelsteen - zodat hij de herbouw van een van Nederlands grootste bedrijfsgebouwen tot een van zijn eerste uitgevoerde projecten kon rekenen. Net als Verheul en Van Goor veertig jaar eerder groeide Geistdorfer uit tot huisontwerper van de firma Stokvis. Hij ontwierp na het Rotterdamse hoofdkantoor het filiaal in Arnhem, de Nederlandse Kroonrijwielenfabriek (dochteronderneming van Stokvis) en het Bredase filiaal aan de Belcrumweg. Voor het laatste, rond 1947 ontworpen, nam hij naar verluidt het hoofdkantoor van Stokvis als voorbeeld.⁵ Hoewel de vormgeving steeds strakker werd, bleef baksteen een belangrijk materiaal, zoals bij zijn ontwerp voor de Vierde Technische School aan de Haagse Van der Goeslaan in 1960 en voor het Gewestelijk Arbeidsbureau aan de Rotterdamse Schiedamse Vest 160 in 1965.

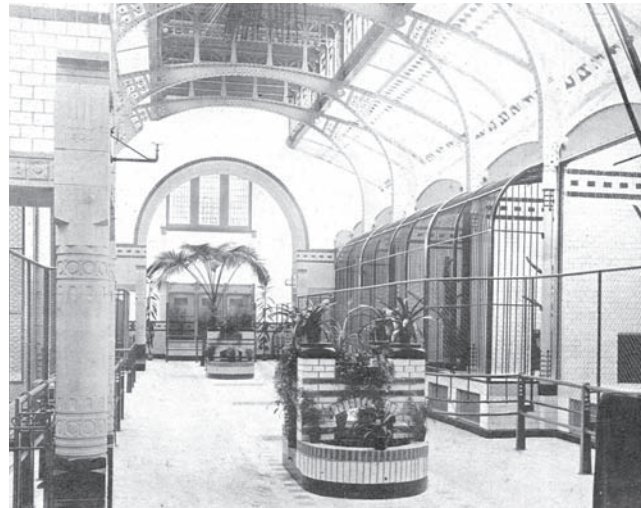
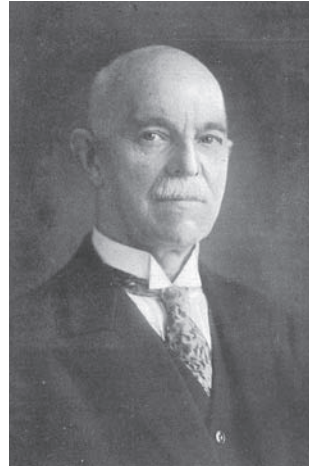
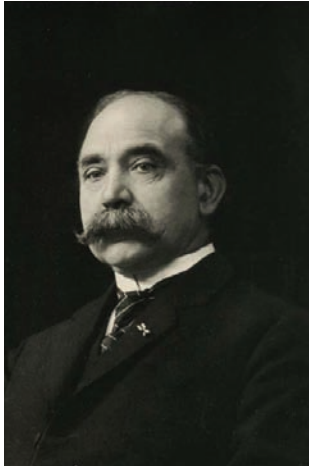
¹ Voor deze oevrebeschrijving is grotendeels gebruikt gemaakt van de persoonsbeschrijving zoals die in de collectie van het Nieuwe Instituut is opgenomen en afkomstig is van J. Verheul dzn. (1860-1948). Voor iedere periode, locatie of functie een passend ontwerp, 2003.

² zie noot 1

³ zie noot 1

⁴ Stadsarchief Rotterdam, Archief R.S. Stokvis & Zonen, toegang 355, inv.nr. 2168.

⁵ Website Stichting Cultuurbehoud Breda, geraadpleegd 2 december 2006.

J. Verheul [Antiqbook]
Groote Schouwburg aan de Coolsingel in Rotterdam, 1887

C.N. van Goor [Architectura, 1931, p107]
Apenhuis in de Rotterdamsche Diergaarde [Architectura, 1931, p108]

H. Geistdorfer (links) bij de opening van het Hoofdkantoor van de Firma Stokvis, Rotterdam [Stadsarchief Rotterdam]
Apenhuis in de Rotterdamsche Diergaarde [Architectura, 1931, p108]

2. KERNWAARDEN

In dit hoofdstuk vatten we de essentie van het monument samen aan de hand van vijf kernwaarden. De kernwaarden zijn ontleend aan uitspraken van de architect zelf, krantenartikelen en vakliteratuur. De volledige bronnenlijst is achterin deze rapportage opgenomen.

De vijf kernwaarden zijn:

1. Een modern zakenpaleis: in het gebouw werd geëxperimenteerd met lichteffecten, moderne installatietechnieken en logistieke innovaties.
2. Een monolithische uitstraling: monumentale, alzijdige gevels met een strenge ritmiek als visitekaartje van een van de grootste Nederlandse bedrijven van de twintigste eeuw.
3. De typologie van het kantoorgebouw opgezet rondom een centraal binnenhof.
4. Een maatmodule als structurerend element.
5. 'Degelijke kunstzin en praktische bruikbaarheid': het gebouw kent een duidelijk onderscheid tussen representatieve ruimten (entree, trappenhuis en vergaderzalen) en de bedrijfsruimten .

-
1. Een modern zakenpaleis
 2. Een monolithische uitstraling
 3. De typologie van het kantoorgebouw rondom een centraal binnenhof
 4. Een maatmodule als structurerend element
 5. 'Degelijke kunstzin en praktische bruikbaarheid'
-

Entreehal, circa 1950 [Stadsarchief Rotterdam]

1. EEN MODERN ZAKENPALEIS

Verheul en Van Goor gaven de firma Stokvis met dit gebouw een combinatie van een logistieke machine en een architectonische visitekaartje: groots, representatief, functioneel en ingericht met de modernste technieken. 'Het behoeft geen betoog, dat een firma die op zulke groote schaal zaken drijft alle nieuwe vindingen in haar bedrijf heeft toegepast en zoo zijn er elektrische tel-, deel- en vermenigvuldiging-machines, zoo wordt voor de fonograaf gesproken [...]. De firma Stokvis [...] heeft een record geslagen wat betreft een der merkwaardigste inrichtingen van dien aard', zo schreef een journalist in 1911.¹ Het Stokvisgebouw was een modern zakenpaleis, en niet alleen wat het hiervoor beschreven technische aspect betrof – dat verder bestond uit moderniteiten als centrale verwarming, luchtverversing, een elektrische personenlift en goederenliften. Een belangrijke logistieke innovatie was de aanwezigheid van autopassages door het gebouw. Een personeelskantine en een overdekte binnenplaats droegen bij aan het gerief van de kantoor- en magazijnmedewerkers. In het gebouw werd geëxperimenteerd met lichteffecten, zoals de gekleurde glasstenen in de kap van de binnenplaats, verlichting van de kelder door een lichtkoepel en vensters in de binnenplaatsgevels- en vloeren. Bij de her- en verbouw in 1947 bleef het streven naar een modern zakenpaleis een belangrijk uitgangspunt, echter nu aangepast aan de eisen die drie decennia later golden. Hiervoor werden moderne kantoren en fabrieken bezocht, die bekend stond vanwege hun efficiency en vooruitstrevende voorzieningen voor de medewerkers. Gestandaardiseerde en verplaatsbare glazen wanden, een kantine met dakterras, veel licht op de werkvloer en technische innovaties werden toegepast.

¹ Vademecum der Bouwvakken 1911, p. 141.

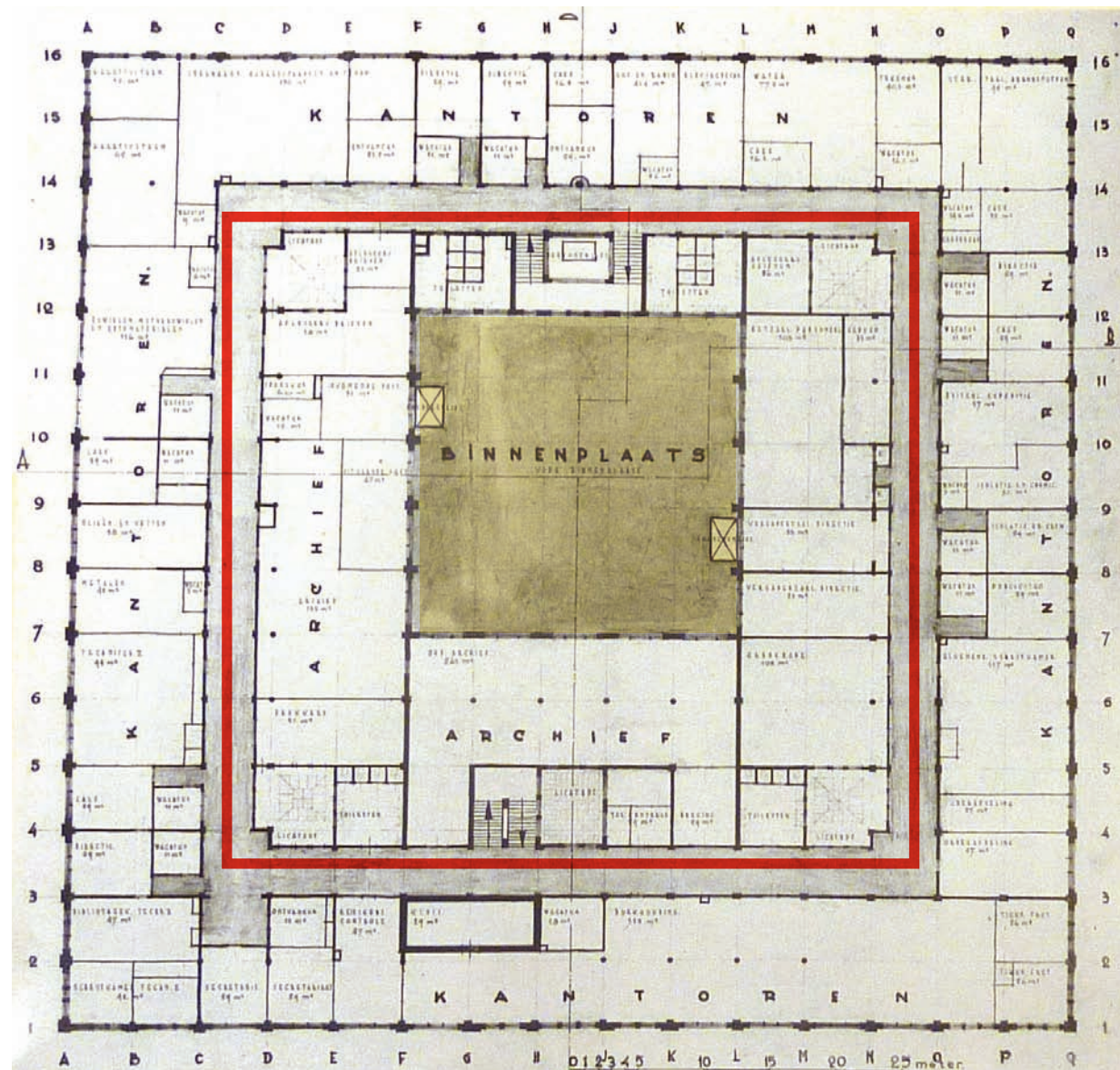
2. EEN MONOLITHISCHE UITSTRALING

De gevels zijn in 1947 opnieuw opgemetseld. Toch herinnert nog veel aan het eerste gevelontwerp: de strenge ritmiek van de vensters en pilasters, de plastiek, de verbijzonderde hoeken en de monumentale uitstraling en alzijdigheid.

3. EEN KANTOORGEBOUW OPGEZET RONDOM EEN CENTRAAL BINNENHOF

De eerste 'kantoorgebouwen' in Nederland kregen aan het eind van de negentiende eeuw veelal een blokvormige of rechthoekige opzet, met een groepering van de vertrekken rondom een binnenplaats of vide voor de toetreding van daglicht. Een centrale corridor structureerde het gebouw. In de twintigste eeuw nam het kantoorgebouw verder in omvang toe. Het Stokvispand was in 1911 een van de vroegste voorbeelden van deze opzet, waarbij gezegd moet worden dat het hier een bijzondere combinatie van kantoorpand en magazijn betrof. Met een vloeroppervlakte van 8000 m² was het het grootste bedrijfsgebouw van Rotterdam en waarschijnlijk van Nederland.

Plattegrond eerste verdieping, 1911 [Stadsarchief Rotterdam]

5. 'DEGELIJKE KUNSTZIN EN PRAKTISCHE BRUIKBAARHEID'

Het gebouw kent een duidelijk onderscheid tussen de afwerking en uitstraling van de representatieve ruimten (entree, trappenhuis en vergaderzalen) en de bedrijfsruimten, die sober, maar licht zijn gehouden.

4. WAARDERING

Voor de waardering van het gebouw zijn de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek uit 2009 (o.a. opgesteld door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed) gebruikt. Deze gaan uit van drie categorieën van waarden: hoge monumentwaarden (blauw), positieve monumentwaarden (groen) en indifferente monumentwaarden (geel).

Hoge monumentwaarde

Onderdelen die essentieel zijn voor het herkenbaar houden van het gebouwconcept hebben een hoge monumentwaarde. Dit zijn:

- de carré-vormige opzet;
- de buitengevels, inclusief de oorspronkelijke stalen- en betonnen kozijnen;
- de gevels rond de binnenplaats;
- de kantine als een collectieve gebruiksruimte met voldoende licht en lucht;
- de staalconstructie van de binnenplaatsoverkapping;
- de vijf lichthoven die oorspronkelijk licht in de binnencorridors en het trappenhuis brachten en zo een relatie legden tussen alle verdiepingen.
- het stramien van kolommen;
- de structuur van een binnencorridor (rondgang) met aan weerszijden ruimten;
- de twee inmiddels dichtgezette doorgangen vanaf de binnenplaats;
- het tongewelf boven de N-Z doorgang;
- de stijpunten: twee trappenhuisen (inclusief interieurafwerking) en plaats van de meest noordelijke personenlift;
- de Gotische zaal en Tudor zaal, de enige twee overgebleven ruimten uit de allereerste bouwfase. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen waar de

oorspronkelijke materialisatie daadwerkelijk nog aanwezig is en waar deze is verwijderd;

- de interieurafwerking van de overige representatieve ruimten: entreehal, hal eerste verdieping, Julianazaal.
- waar aanwezig de oorspronkelijke materialisatie: o.a. glazen bouwstenen op de binnenplaats. In deze rapportage is de hoofdstructuur van het gebouw gewaardeerd. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen in welke ruimten de oorspronkelijke materialisatie daadwerkelijk nog aanwezig is en waar deze is verwijderd;
- waar aanwezig de oorspronkelijke opgenomen kunstwerken: de Phoenix in het trappenhuis op de tweede verdieping en het borstbeeld van Koningin Juliana met plaquette in de Julianazaal op de tweede verdieping. In deze rapportage is de hoofdstructuur van het gebouw gewaardeerd. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen in welke ruimten de oorspronkelijk opgenomen kunstwerken daadwerkelijk nog aanwezig zijn en waar deze zijn verwijderd. Zo zijn vier gedenksteden (eerste steenlegging 1910 en 1947 en namen architecten) nog niet getraceerd;

Een hoge monumentwaarde betekent dat:

- behoud van deze onderdelen voorop staat;
- aanpassingen alleen te verantwoorden zijn wanneer deze de bestaande monumentale waarden behouden of versterken.

Positieve monumentwaarde

Onderdelen die ondersteunend zijn aan het oorspronkelijke ruimteconcept hebben een positieve waarde. Dit zijn:

- de goederenlift op de binnenplaats als herinnering aan

het oorspronkelijke functioneren van het gebouw;

- de daklichten (niet te verwarren met de lichthoven van hoge monumentwaarde), die sterk zijn aangetast en in het interieur moeilijk herkenbaar, maar bijdragen aan het gebouwconcept van het moderne kantoorgebouw.
- restanten van originele scheidingswanden tussen kantoren of gang/kantoor, die weliswaar in materie origineel zijn, maar door hun versnipperende ligging slechts ondersteunend zijn voor het gebouwconcept.

Een positieve waarde betekent dat:

- in principe gestreefd wordt naar behoud;
- aanpassingen mogelijk zijn, mits deze uitgaan van en passen bij het oorspronkelijke gebouwconcept.

Indifferente monumentwaarde

Onderdelen van het gebouw, die in authenticiteit en detail zijn aangetast of in afwijkende architectuur zijn vernieuwd, hebben een indifferente monumentwaarde. Het gaat hierbij om:

- niet oorspronkelijke tussenwanden in de kantoren
- entreeportalen en luifels van de noord- en zuidgevel
- parkeergarage toegang in de westgevel

Een indifferente monumentwaarde betekent dat:

- behoud geen eis is,
- wijzigingen of sloop mogelijk zijn en soms zelfs wenselijk,
- behoud van de herkenbaarheid van het oorspronkelijke ensemble wenselijk is.

Bookkeeping Department

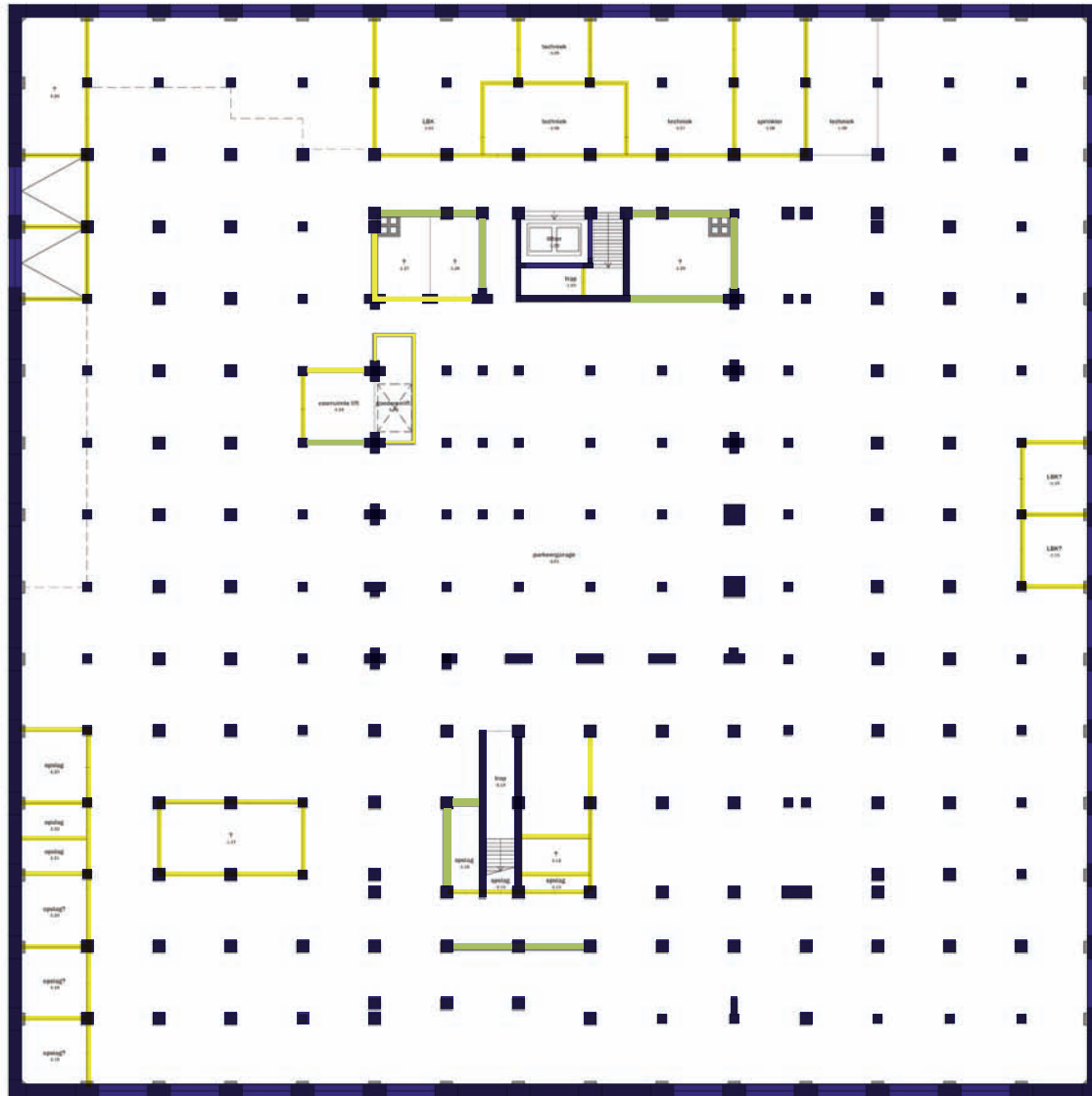
Public Creditability

KELDER

1. entreehal
2. lift
3. trappartij
4. glazen bouwstenen in de vloer
5. goederenlift
6. overkapping
7. trappartij
8. Gotische zaal
9. Tudor zaal
10. Phoenix-beeld
11. Borstbeeld Koningin Juliana

In deze tekeningen is de hoofdstructuur van het gebouw gewaardeerd. De waarderingstekeningen dienen gebruikt te worden in combinatie met de waardering in hoofdstuk 3 en de aanbevelingen in hoofdstuk 4.

- hoge waarde: behoud van deze onderdelen staat voorop
- positieve waarde: aanpassingen zijn mogelijk, maar passen bij het oorspronkelijke karakter
- indifferente waarde: wijzigingen of sloop zijn mogelijk

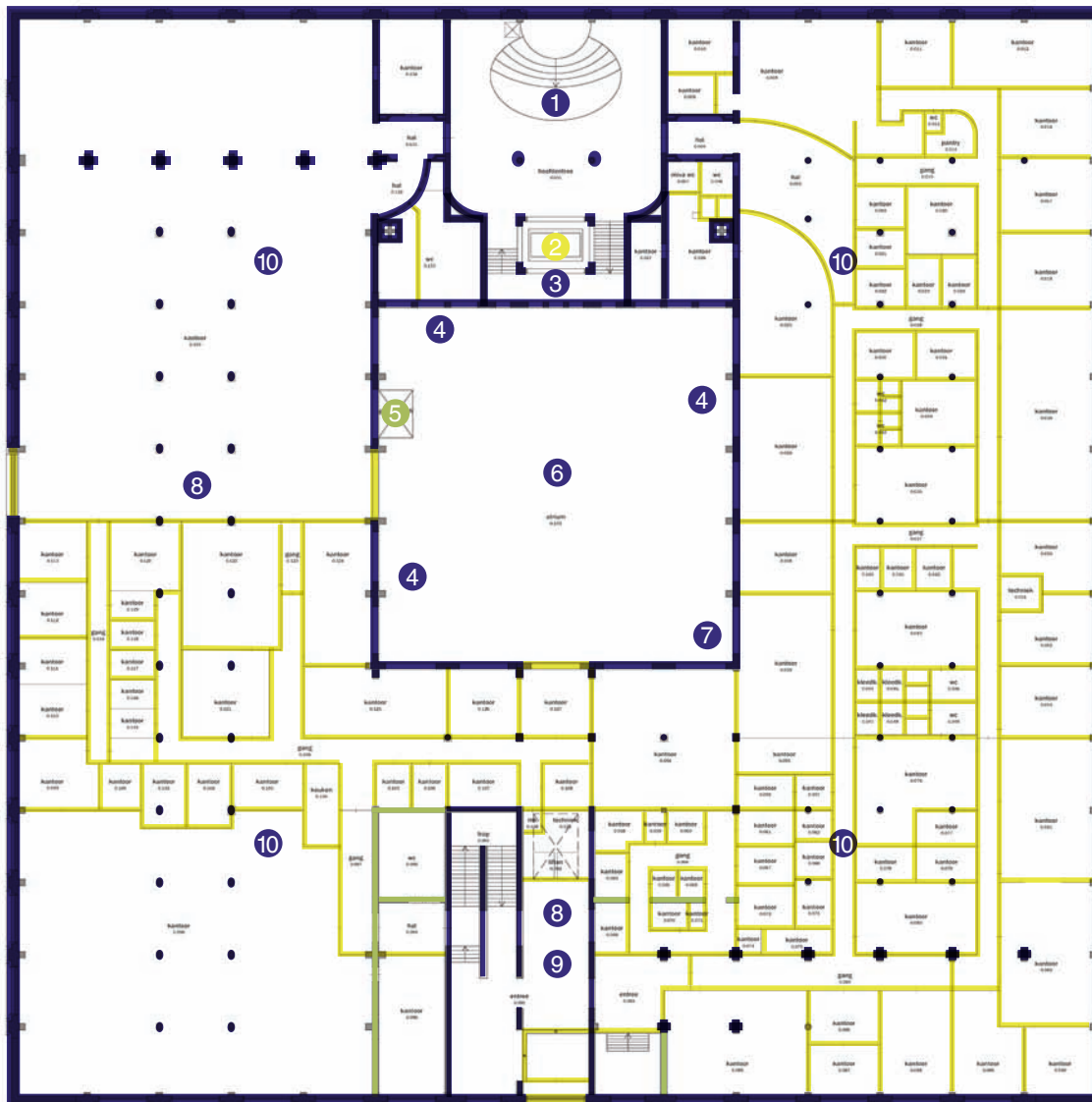

BEGANE GROND

1. entreehal
2. lift
3. trappartij
4. glazen bouwstenen in de vloer
5. goederenlift
6. overkapping
7. trappartij
8. inmiddels dichtgezette doorgang vanaf de binnenplaats
9. tongewelf
10. lichthoven
11. Gotische zaal
12. Tudor zaal
13. Phoenix-beeld
14. Borstbeeld Koningin Juliana

In deze tekeningen is de hoofdstructuur van het gebouw gewaardeerd. De waarderingstekeningen dienen gebruikt te worden in combinatie met de waardering in hoofdstuk 3 en de aanbevelingen in hoofdstuk 4.

- hoge waarde: behoud van deze onderdelen staat voorop
- positieve waarde: aanpassingen zijn mogelijk, maar passen bij het oorspronkelijke karakter
- indifferente waarde: wijzigingen of sloop zijn mogelijk

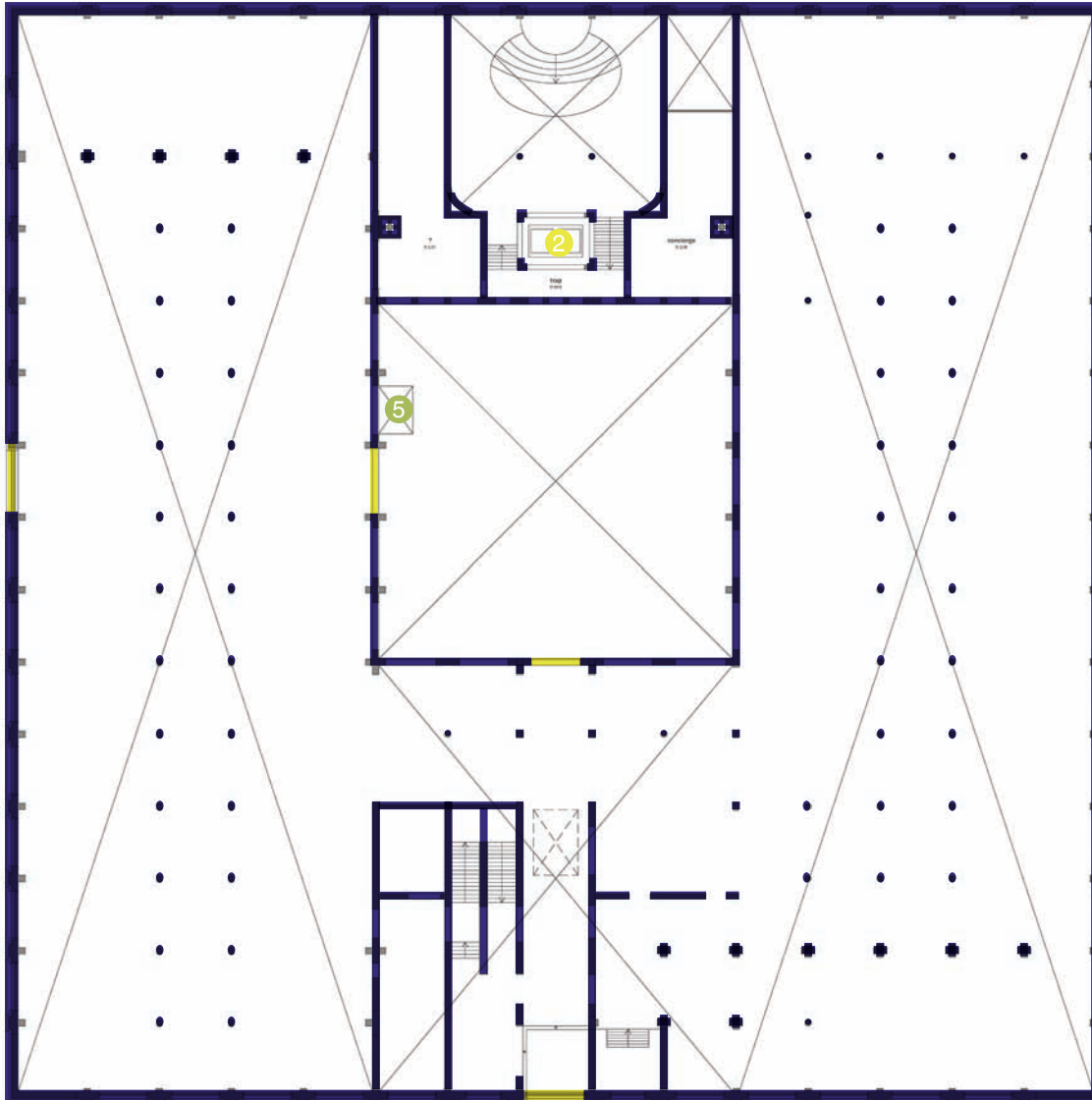

BEGANE GROND ENTRESOL

1. entreehal
2. lift
3. trappartij
4. glazen bouwstenen in de vloer
5. goederenlift
6. overkapping
7. trappartij
8. inmiddels dichtgezette doorgang vanaf de binnenplaats
9. tongewelf
10. lichthoven
11. Gotische zaal
12. Tudor zaal
13. Phoenix-beeld
14. Borstbeeld Koningin Juliana

In deze tekeningen is de hoofdstructuur van het gebouw gewaardeerd. De waarderingstekeningen dienen gebruikt te worden in combinatie met de waardering in hoofdstuk 3 en de aanbevelingen in hoofdstuk 4.

- hoge waarde: behoud van deze onderdelen staat voorop
- positieve waarde: aanpassingen zijn mogelijk, maar passen bij het oorspronkelijke karakter
- indifferente waarde: wijzigingen of sloop zijn mogelijk

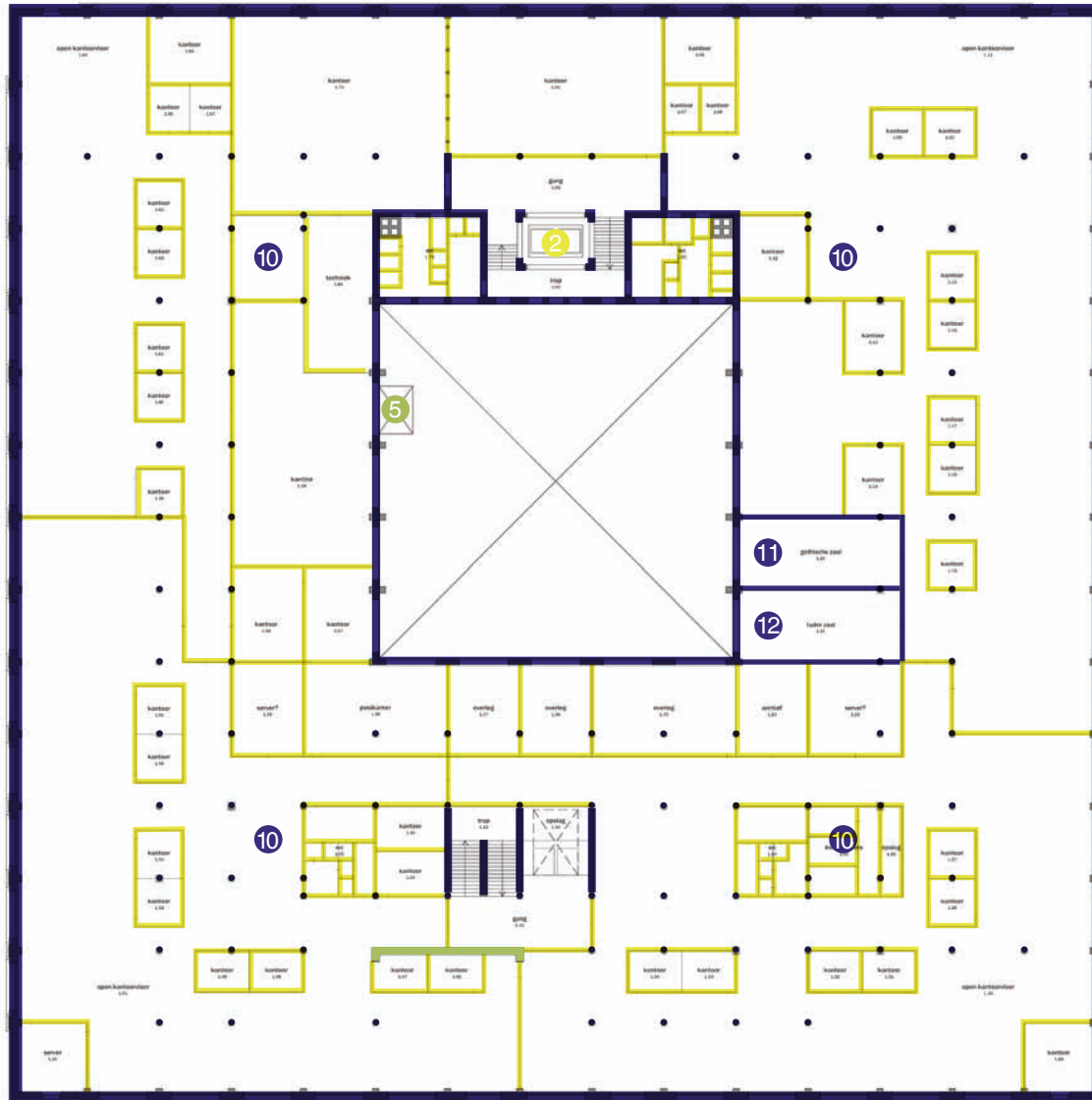

EERSTE VERDIEPING

1. entreehal
2. lift
3. trappartij
4. glazen bouwstenen in de vloer
5. goederenlift
6. overkapping
7. trappartij
8. inmiddels dichtgezette doorgang vanaf de binnenplaats
9. tongewelf
10. lichthoven
11. Gotische zaal
12. Tudor zaal
13. Phoenix-beeld
14. Borstbeeld Koningin Juliana

In deze tekeningen is de hoofdstructuur van het gebouw gewaardeerd. De waarderingstekeningen dienen gebruikt te worden in combinatie met de waardering in hoofdstuk 3 en de aanbevelingen in hoofdstuk 4.

- hoge waarde: behoud van deze onderdelen staat voorop
- positieve waarde: aanpassingen zijn mogelijk, maar passen bij het oorspronkelijke karakter
- indifferente waarde: wijzigingen of sloop zijn mogelijk

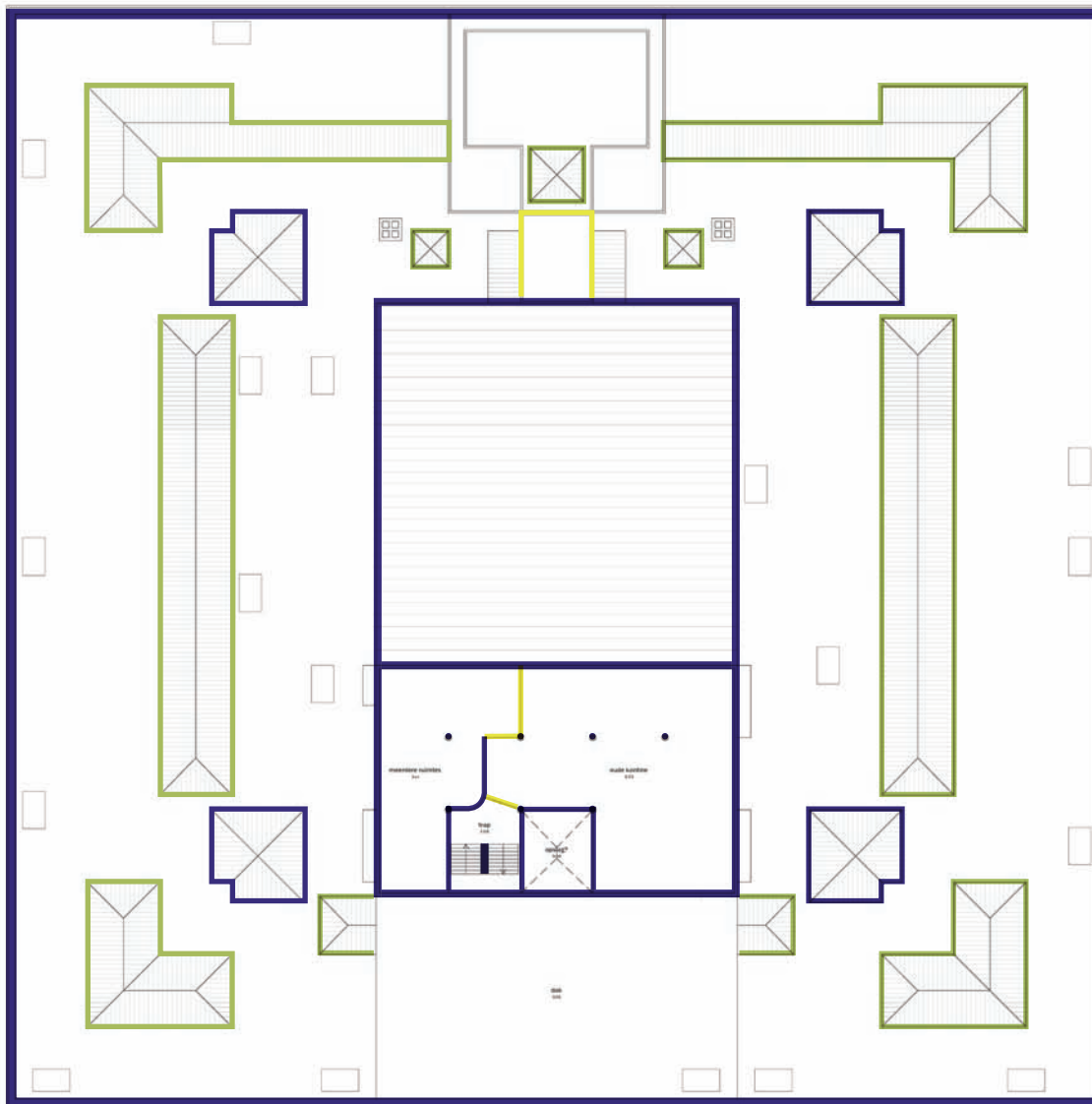

DAK

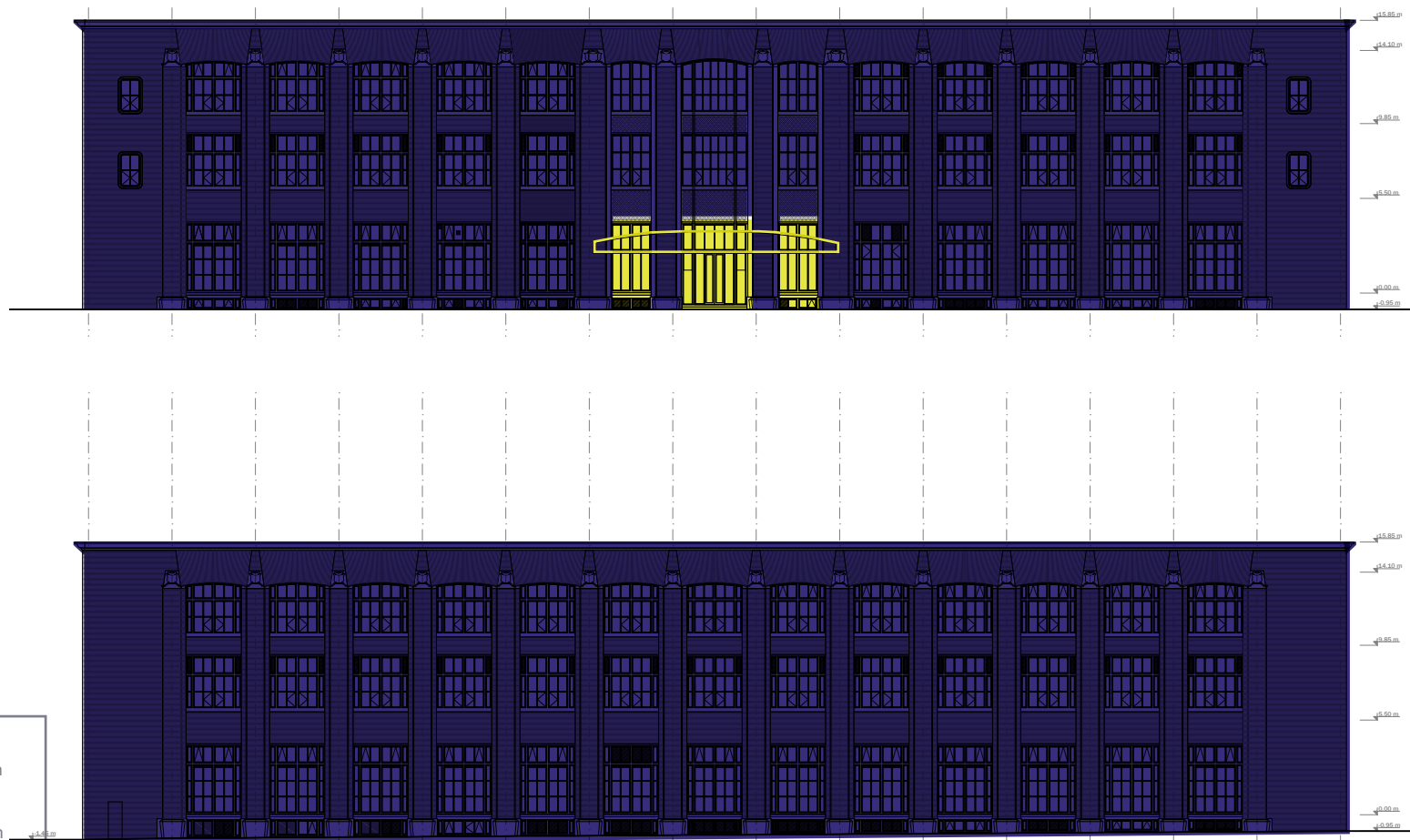
1. entreehal
2. lift
3. trappartij
4. glazen bouwstenen in de vloer
5. goederenlift
6. overkapping
7. trappartij
8. inmiddels dichtgezette doorgang vanaf de binnenplaats
9. tongewelf
10. lichthoven
11. Gotische zaal
12. Tudor zaal
13. Phoenix-beeld
14. Borstbeeld Koningin Juliana

In deze tekeningen is de hoofdstructuur van het gebouw gewaardeerd. De waarderingstekeningen dienen gebruikt te worden in combinatie met de waardering in hoofdstuk 3 en de aanbevelingen in hoofdstuk 4.

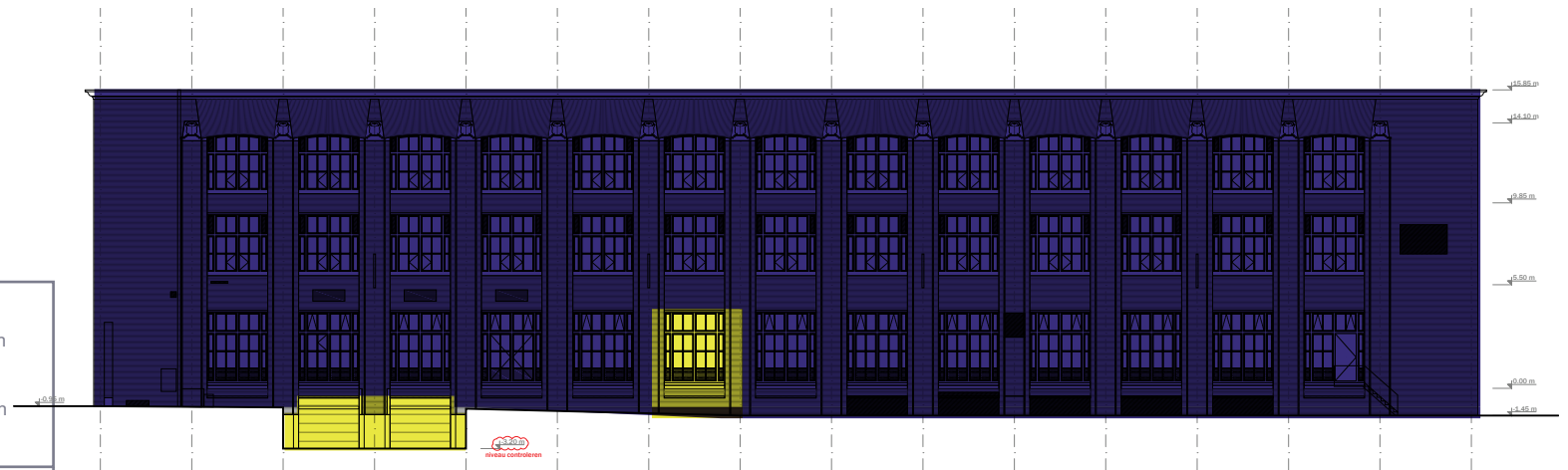
- hoge waarde: behoud van deze onderdelen staat voorop
- positieve waarde: aanpassingen zijn mogelijk, maar passen bij het oorspronkelijke karakter
- indifferente waarde: wijzigingen of sloop zijn mogelijk

NOORD- EN OOSTGEVEL

ZUID- EN WESTGEVEL

In deze tekeningen is de hoofdstructuur van het gebouw gewaardeerd. De waarderingstekeningen dienen gebruikt te worden in combinatie met de waardering in hoofdstuk 3 en de aanbevelingen in hoofdstuk 4.

- hoge waarde: behoud van deze onderdelen staat voorop
- positieve waarde: aanpassingen zijn mogelijk, maar passen bij het oorspronkelijke karakter
- indifferente waarde: wijzigingen of sloop zijn mogelijk

5. AANBEVELINGEN VOOR DE TOEKOMST

Als laatste stap maken we een vertaling van de waarden naar aanbevelingen voor de toekomst, in feite een nadere toelichting op de waarderingstekeningen. Met andere woorden: wat kan het gebouw aan eventuele ingrepen en toevoegingen verdragen, zonder dat de oorspronkelijke opzet wordt aangetast.

- Ga behoudend om met de gevels. Behoud de strenge ritmiek van pilasters en vensters, de plasticiteit van de gevels en de alzijdige uitstraling van het pand.
- In het gebouwontwerp, zowel in 1909 als in 1945, was het gebruik van daglicht een belangrijk thema. Op verschillende ingenieuze manieren werd geprobeerd niet alleen in de kantoorruimten voldoende licht te krijgen, maar ook in de corridors en zelfs de kelder. Manshoge vensters, daklichten en lichthoven, verdiepte vloeren om licht in de kelder te krijgen. Lichteffecten paste men toe op de centrale binnenplaats met gekleurde glastegels, terwijl glas-in-loodvensters het trappenhuis verlichtten. Het zijn juist deze onderdelen die op veel plekken verdwenen zijn of niet meer functioneel (zo zijn de daklichten bedekt met bitumen en de lichthoven onherkenbaar doordat verdiepingvloeren zijn doorgetrokken). Probeer in het herontwerp daglichttoetreding en lichteffecten een centraal thema te maken.
- Het Stokvisgebouw is gestructureerd aan de hand van een maatmodule van 4.8 meter. Stem nieuwe ingrepen af op dit maatsysteem.
- Houd de binnenplaats open en probeer de passage vanaf de Westzeedijk weer open te maken en in gebruik te nemen.
- Herstel de oorspronkelijke zichtrelatie tussen hoofdtrappenhuis en binnenplaats.
- Neem de oorspronkelijke opbouw van een omgaande binnencorridor met aan weerszijden ruimten als uitgangspunt voor herontwikkeling.
- Van het kantoor- en magazijninterieur zijn de oorspronkelijke wanden er bij de herbouw in 1945 grotendeels uitgehaald en vervangen door verplaatsbare stalen glaspuien. Deze zijn inmiddels ook allemaal verdwenen. De ontwerpaandacht zat vooral in de representatieve ruimten (de entreehal, Julianahal en trappenhuisen). Dit geeft relatieve vrijheid in het interieur, mits de ruimten die nog wel van waarde zijn behouden blijven.
- Probeer de originele shedgevel aan de Westzeedijk uit 1909 (geen onderdeel van het rijksmonument, zie redengevende omschrijving) een functie in het nieuwe ontwerp te geven, als herinnering aan het bouwdeel dat hier stond.

BIJLAGE 1: MONUMENTENOMSCHRIJVING

Inleiding

In twee fasen tot stand gekomen KANTOORGEBOUW, in oorsprong bekend als het “Stokvisgebouw” en gerealiseerd in 1909 ten behoeve van de N.V. Handelsmij. R.S. Stokvis & Zonen Ltd. naar ontwerp van de architecten J. Verheul Dzn. en C.N. van Goor met twee bouwlagen in Overgangsarchitectuur, doch na oorlogsschade in 1942 in 1946-1948 deels herbouwd en uitgebreid tot het huidige “Oceaanhuis” met drie bouwlagen naar ontwerp van H. Geistdorfer uit 1942 in Traditionalistische trant.

N.B. Van het oorspronkelijke bijgebouw met werkplaatsen, pakhuizen en hulppostkantoor resteert nog slechts een muur aan de Westzeedijk, die niet tot de beschermde onderdelen behoort. Nadat de firma Stokvis in 1974 haar kantoorgebouw had verlaten is de vroegere secundaire ingang aan de Westzeedijk als tweede hoofdingang in gebruik genomen, de hoge doorgang voor vrachtwagens gedicht en het interieur grotendeels gewijzigd, met behoud van het oorspronkelijke hoofdtrappenhuis en de overkapte binnenplaats.

Omschrijving

Het kantoorgebouw Oceaanhuis (voorheen Stokvisgebouw) is opgetrokken op een vierkante plattegrond en omvat drie bouwlagen, een kelderverdieping en een gedeeltelijke derde verdieping onder platte daken. Beneden is het pand gebouwd rond het oorspronkelijke betonskelet uit 1909 en vanaf de tweede verdieping heeft het een staalskelet. De gevels zijn in 1946-1948 opgetrokken in rode baksteen (in oorsprong witte Limburgse baksteen) en bevatten 13 vensterassen tussen gemetselde kolossale pilasters in eigentijdse orde. De sierbetonnen basementen van deze pilasters werden uitgeoord uit de in 1909 geplaatste

pilasters. Het ‘afvalmateriaal’ werd verwerkt in omlijstingen van ramen, pilasterbekroningen en de omlijsting van het dak. De pilasters zijn voorzien van een decoratieve bekroning. De vensters zijn gevat in staalprofielen met een rechthoekige roedenverdeling en de ramen zijn ‘ingeschokt’ in beton. Tussen de basementen bevindt zich een vensterstrook ter verlichting van de kelderverdieping. Ter hoogte van de eerste bouwlaag bevinden zich hoge rechthoekige vensters, ter hoogte van de eerste en tweede verdieping iets lagere rechthoekige vensters. De vensters van de tweede verdieping zijn licht getoogd. Boven de vensterassen bevinden zich zeer hoge gemetselde rollagen. De gevels worden afgesloten met een geprofileerde betonnen daklijst. Naast de buitenste pilasters bevinden zich blinde gevelstroken, waarin alleen de noord- en zuidgevel ter hoogte van de eerste en tweede verdieping een rechthoekig kruisvenster met afgeronde hoeken bevatten. De oorspronkelijke hoofdingang bevindt zich in de noordgevel (Heiman Dullaertplein) in de middelste (bredere) travee, die wordt geflankeerd door twee smallere vensterassen. De ingang bestaat uit een grote dubbele glazen deur in een staalprofiel conform de vensters. Tussen de deur en het raam van de eerste verdieping en tussen de ramen van de verdiepingen is in deze en flankerende vensterassen ruitvormig sierbeton aangebracht. In de zuidgevel (tegenwoordig Westzeedijk), die een identieke geleiding als de noordgevel heeft, bevindt zich geen siermetselwerk tussen de raampartijen. De oost- en westgevel zijn vrijwel identiek en tellen eveneens 13 vensterassen.

In het interieur achter de ingang aan de noordzijde een travertijnen trap die aan weerszijden om de oorspronkelijk ellipsvormige portiersloge (waarvan alleen de achterwand

resteert) naar de centrale hal met convexe wanden voert. De hal heeft een natuurstenen vloer en travertijnen lambrizing tegen wanden en pilaren. Aan het eind van de hal bevindt zich - rondom de liftschacht - het centrale trappenhuis met granieten trap waarlangs een lage zwart marmeren bies en roodbruin marmeren lambrizing tot iets boven de koperen trapleuning. Achter het trappenhuis bevindt zich een grote vierkante binnenplaats overdekt met een gebogen glazen dak gedragen door boogvormige ijzeren vakwerkspanten. De gevels van deze binnenplaats zijn opgetrokken in lichtgele baksteen en bevatten vijf vensterassen met ter hoogte van de kelderverdieping lage vensters, ter hoogte van de begane grond hoge rechthoekige vensters en ter hoogte van de eerste en tweede verdieping lagere rechthoekige vensters. Deze gelede vensters met bovenlichten zijn gevat in houten kozijnen. In de kopse noordgevel van deze binnenplaats bevindt zich centraal een hoge vensterpartij met vijf smalle hoge (doorlopende) vensters onder hoge gemetselde rollagen. Hierboven bevindt zich in het midden een wijzerplaat en in de rondboog hierboven drie rondlichten met stervormig staalprofiel. Aan weerszijden van de centrale vensterpartij bevinden zich per verdieping drie rechthoekige vensters met een staalprofiel en rechthoekige roedenverdeling. De liften in het centrale trappenhuis waren oorspronkelijk van ijzer en glas, waardoor door en vanuit de liftschacht het daglicht via de binnenplaats kon toetreden.

Op de eerste verdieping bevinden zich twee kleinere zalen, oorspronkelijk genaamd “de Tudorzaal” en “de Gotische zaal” waarvan de detaillering nog origineel is; parketvloeren, houten lambrizing en geprofileerde houten plafonds. De centrale hal op de tweede verdieping wordt “Julianahal” genoemd, naar het reliëf in zandsteen met het portret ‘en

profile' van koningin Juliana en de tekst: "Saamhorigheid in nood en vreugde. V.d. Heem N.V. 1950". Deze hal heeft nog de originele inrichting met marmerlambrizing en betonnen cassetteplafond met een vensterstrook geheel rondom. Terugliggend op het platte dak bevinden zich op vier hoeken de vier glazen tentdaken van lichthoven en in een grote rechthoek de oorspronkelijk boven de gang gelegen smalle glazen zadeldaken. (Deze transparante daken zijn grotendeels met mastiek bedekt, de lichthoven op de onderliggende etages dichtgezet.)

Waardering

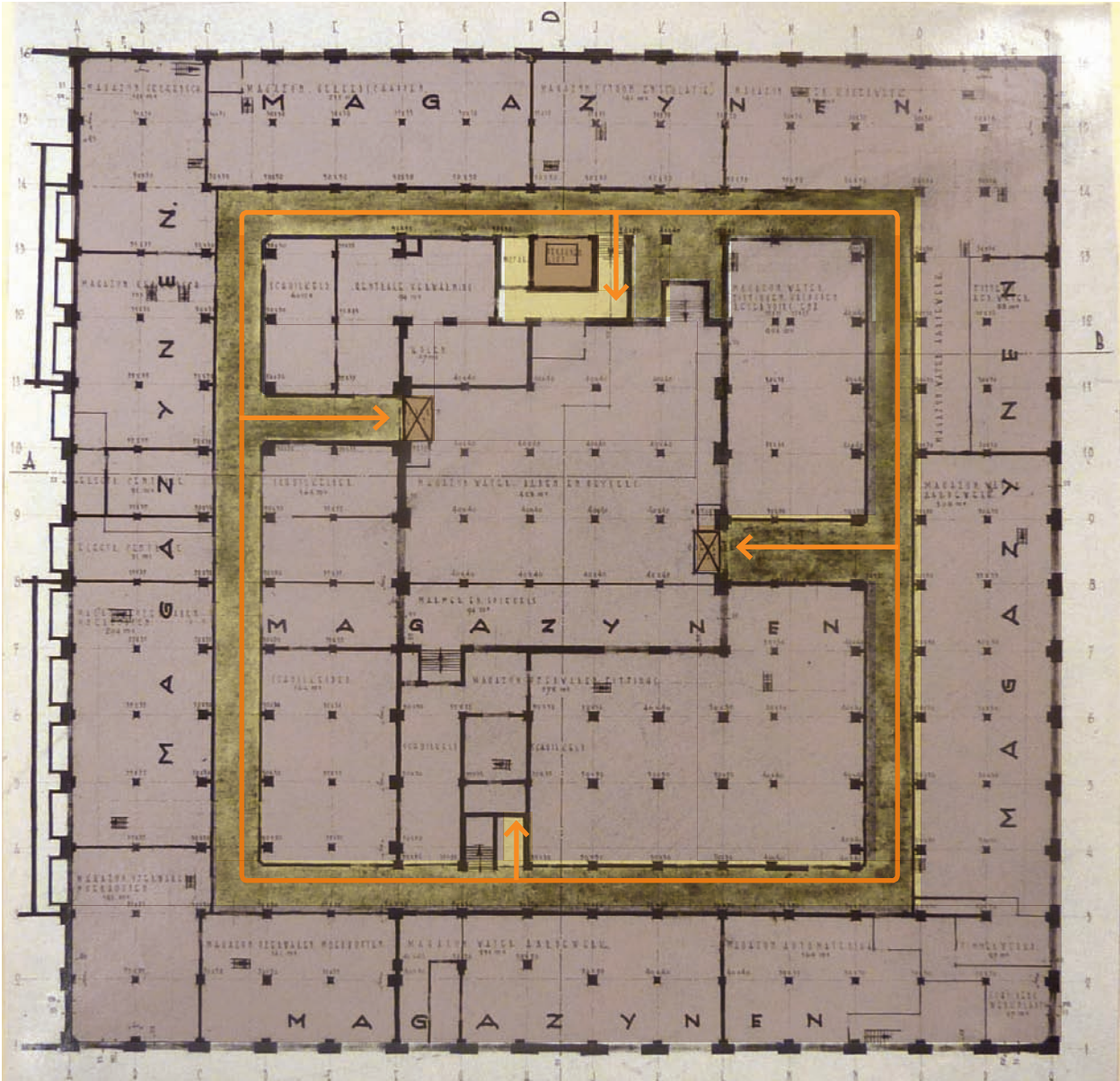
Het kantoorgebouw "Oceaanhuis" (oorspronkelijk "Stokvisgebouw"), gebouwd in 1909 en na beschadiging tijdens de Tweede Wereldoorlog in 1946-1948 in gedeeltelijk gewijzigde vorm herbouwd en van nieuwe gevels voorzien naar ontwerp van de architect H. Geistdorfer, is van algemeen belang vanwege de cultuurhistorische en architectuurhistorische waarde, alsook wegens typologische en bouwhistorische waarde. Tevens van situationele waarde wegens de beeldbepalende ligging aan de Westzeedijk.

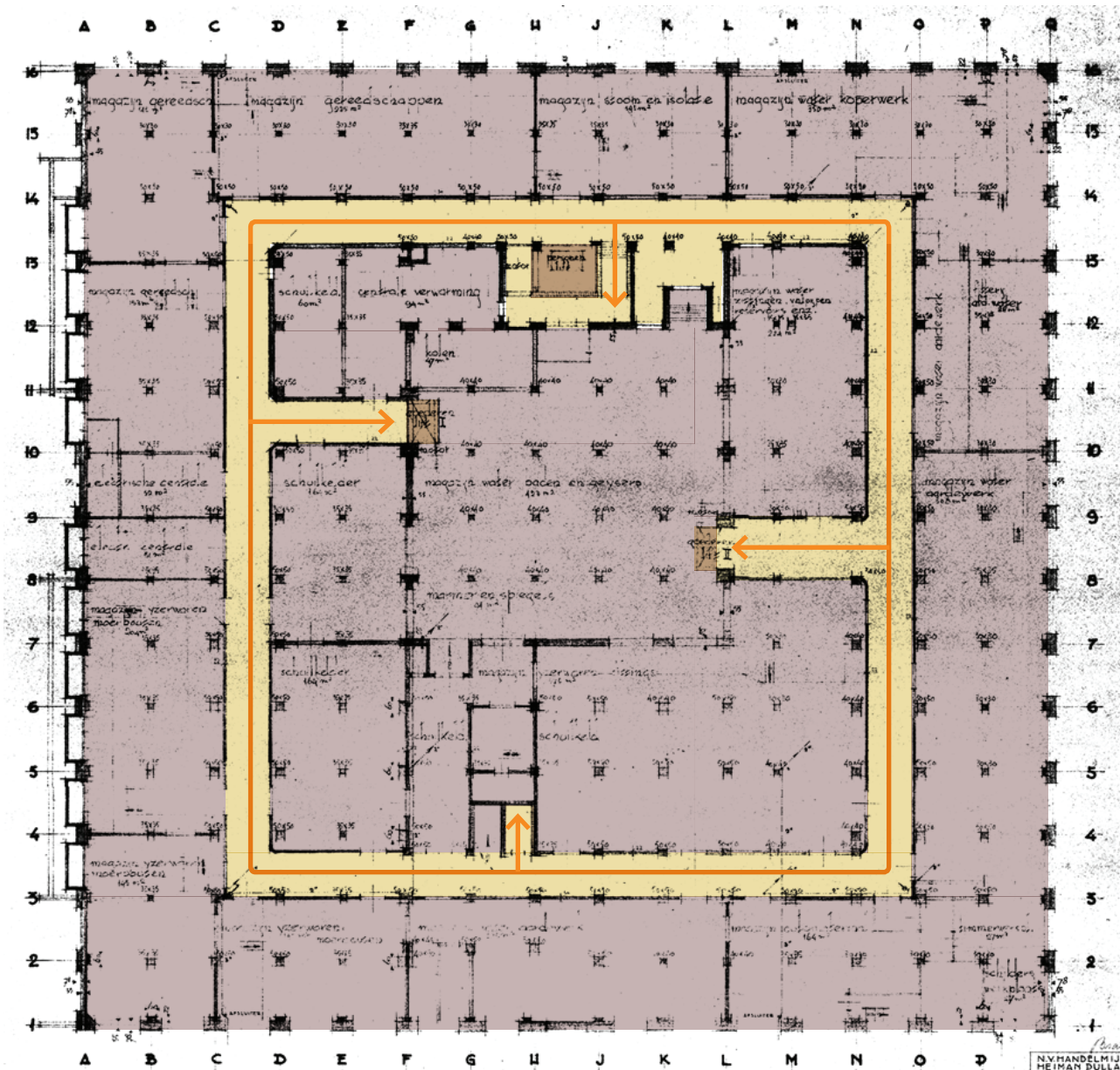
BIJLAGE 2:

PLATTEGRONDEN 1911 VERSUS PLATTEGRONDEN 1950

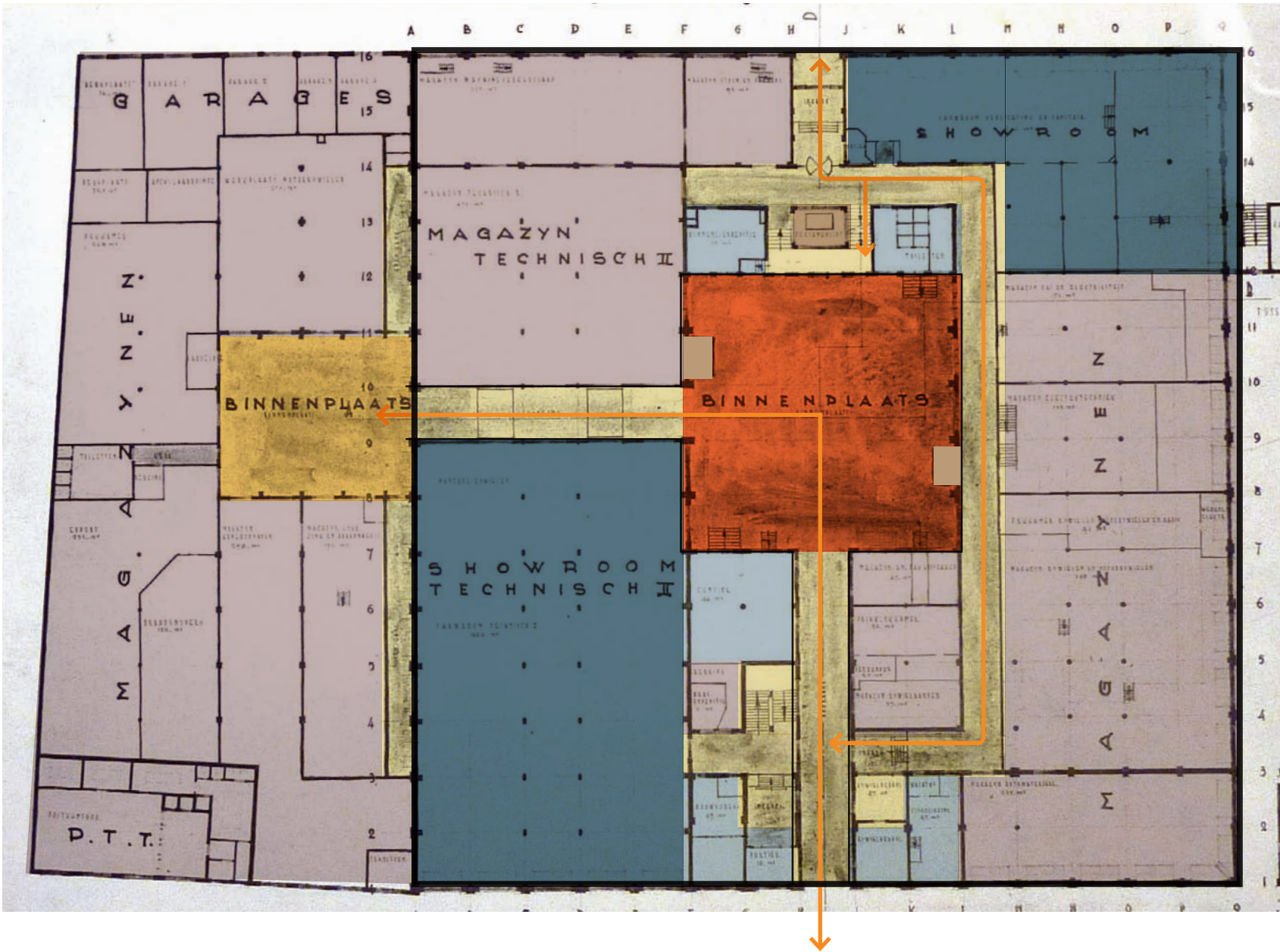
KELDER 1911

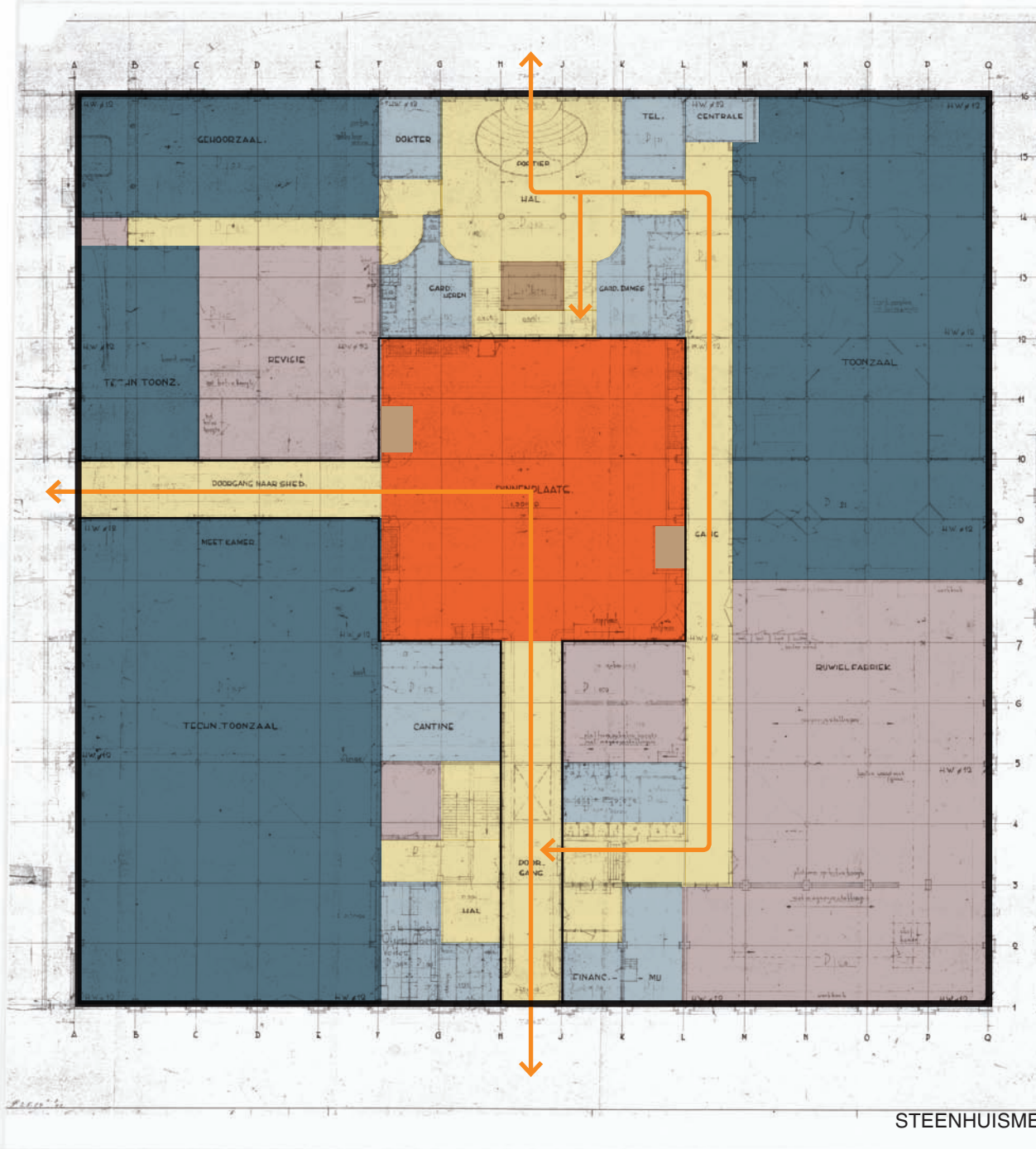

 liften	 representatieve ruimten
 verkeersruimte	 magazijnen en werkplaats
 binnenrein	 publieke functies
 kantoor / personeelsruimten	 routing

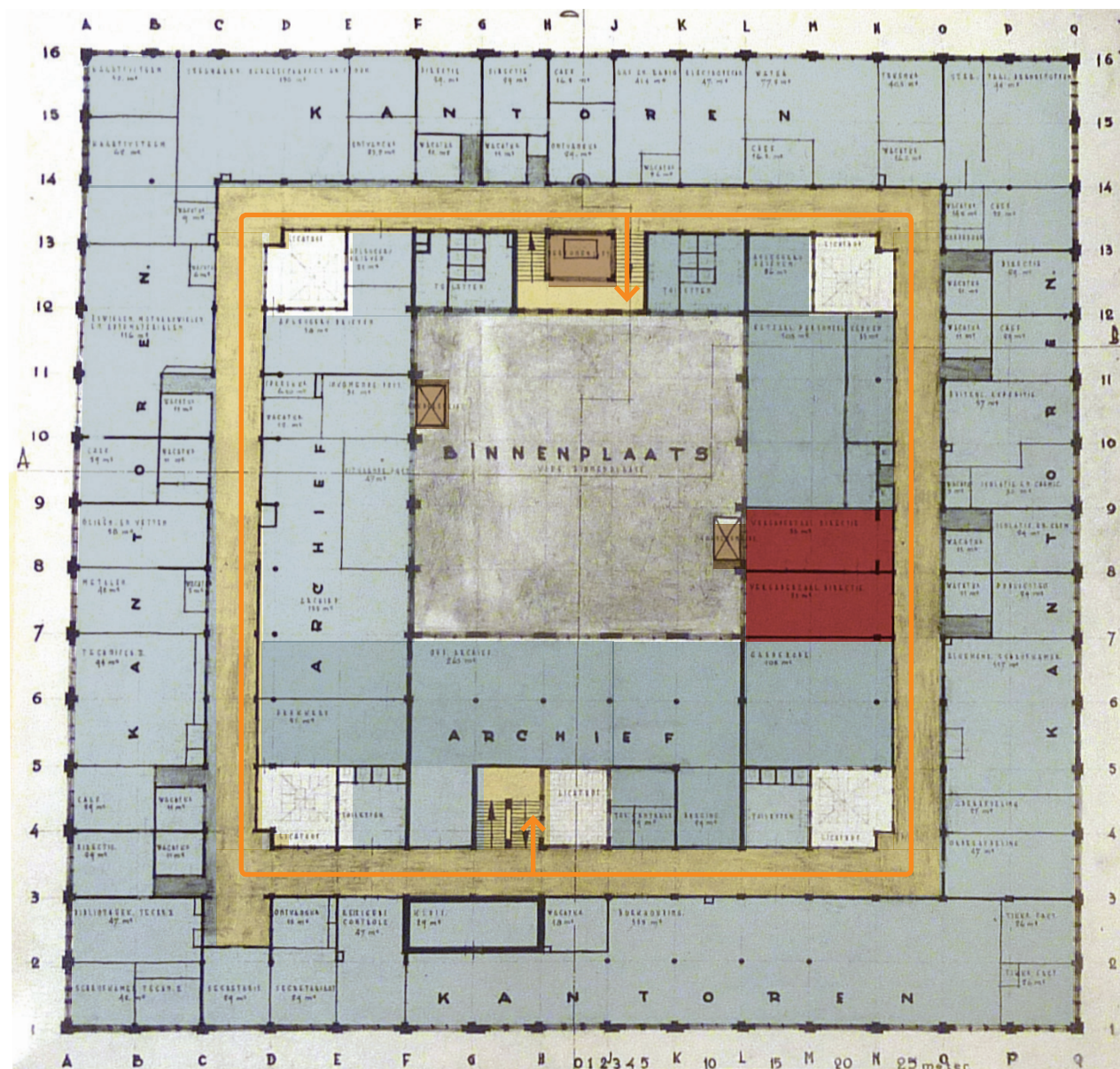

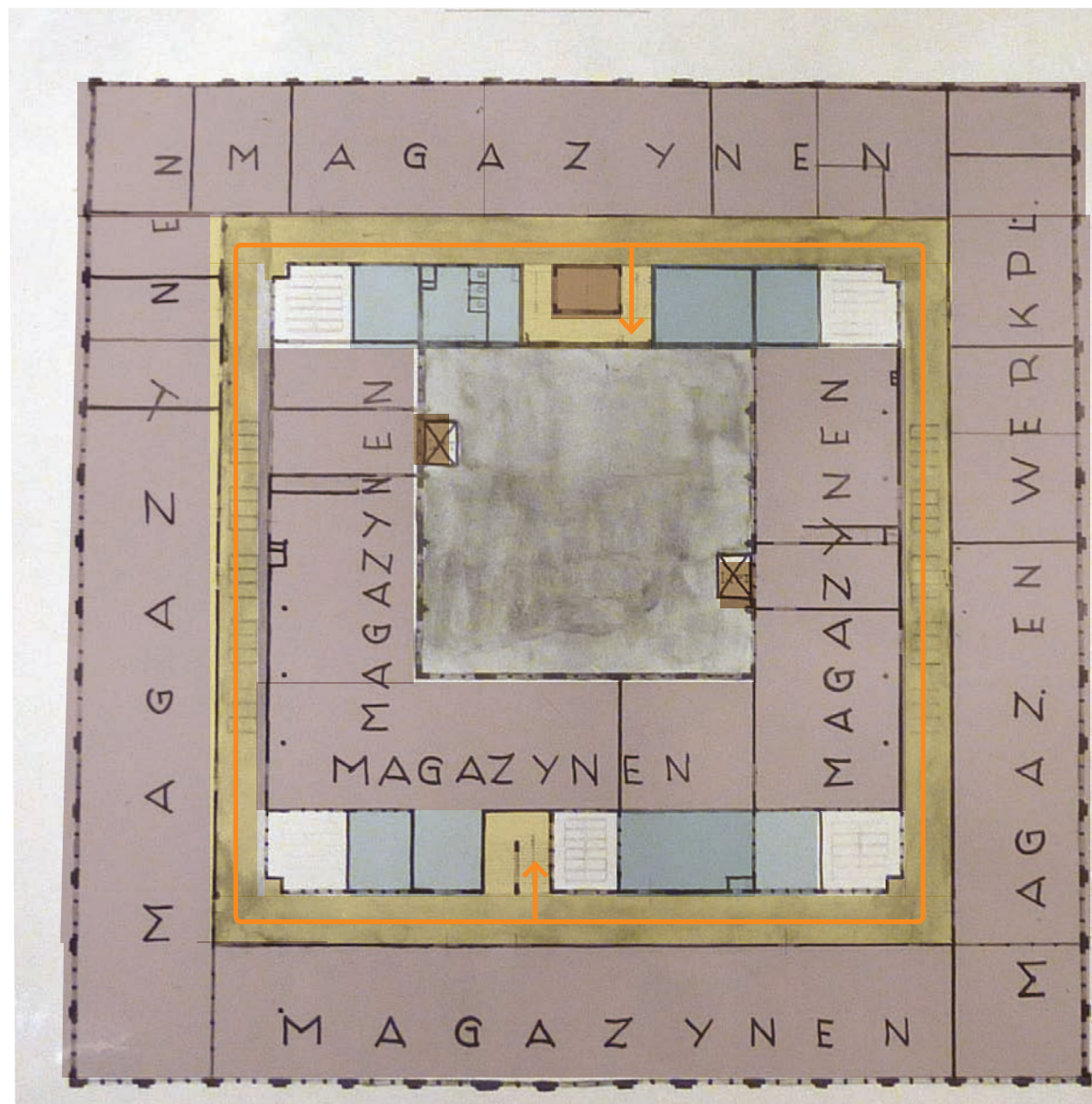
 liften	 representatieve ruimten
 verkeersruimte	 magazijnen en werkplaats
 binnenterrein	 publieke functies
 kantoor / personeelsruimten	 routing

■ liften	■ representatieve ruimten
■ verkeersruimte	■ magazijnen en werkplaats
■ binnenterrein	■ publieke functies
■ kantoor / personeelsruimten	■ routing

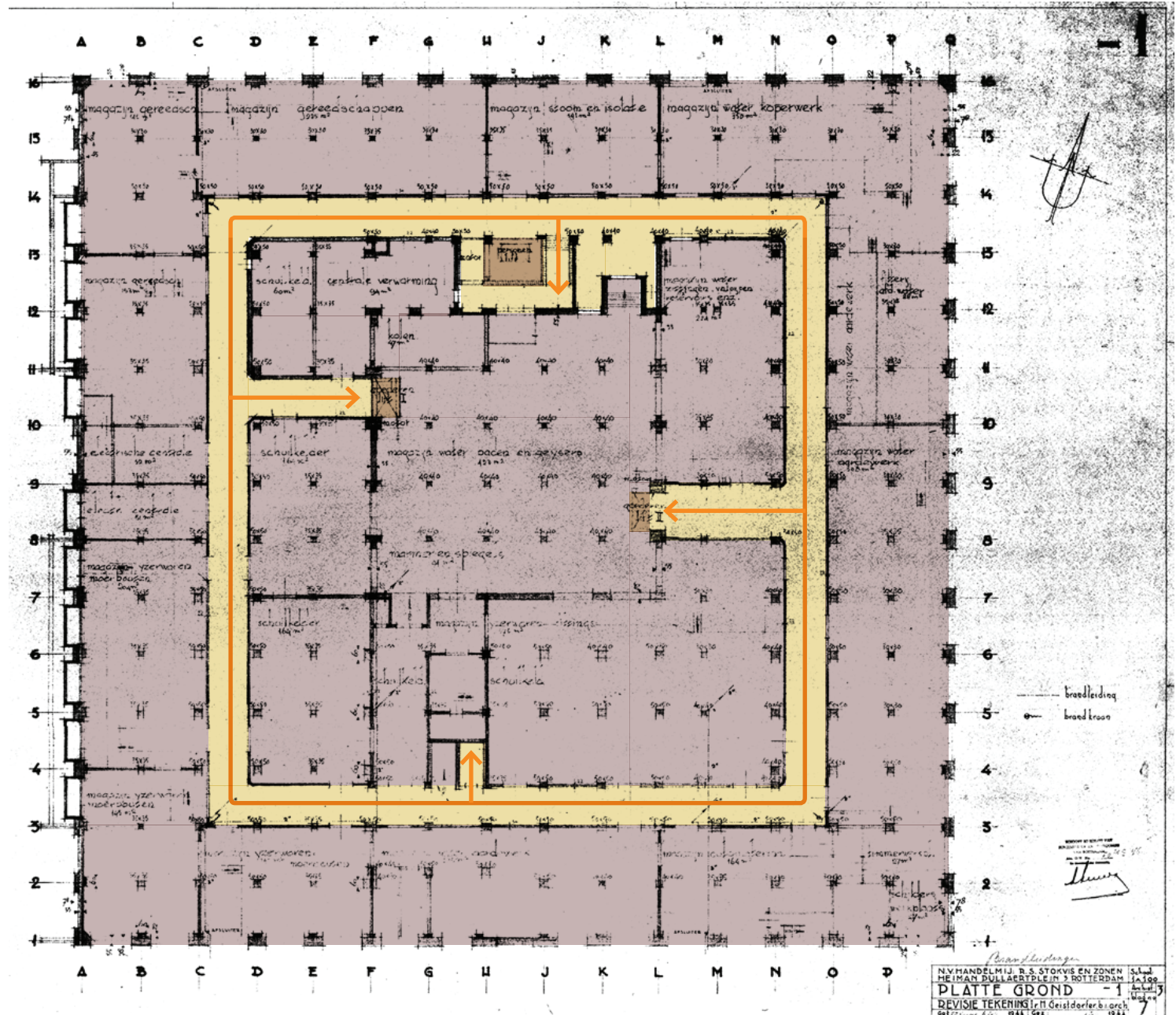

	liften		representatieve ruimten
	verkeersruimte		magazijnen en werkplaats
	binnen terrein		publieke functies
	kantoor / personeelsruimten		routing

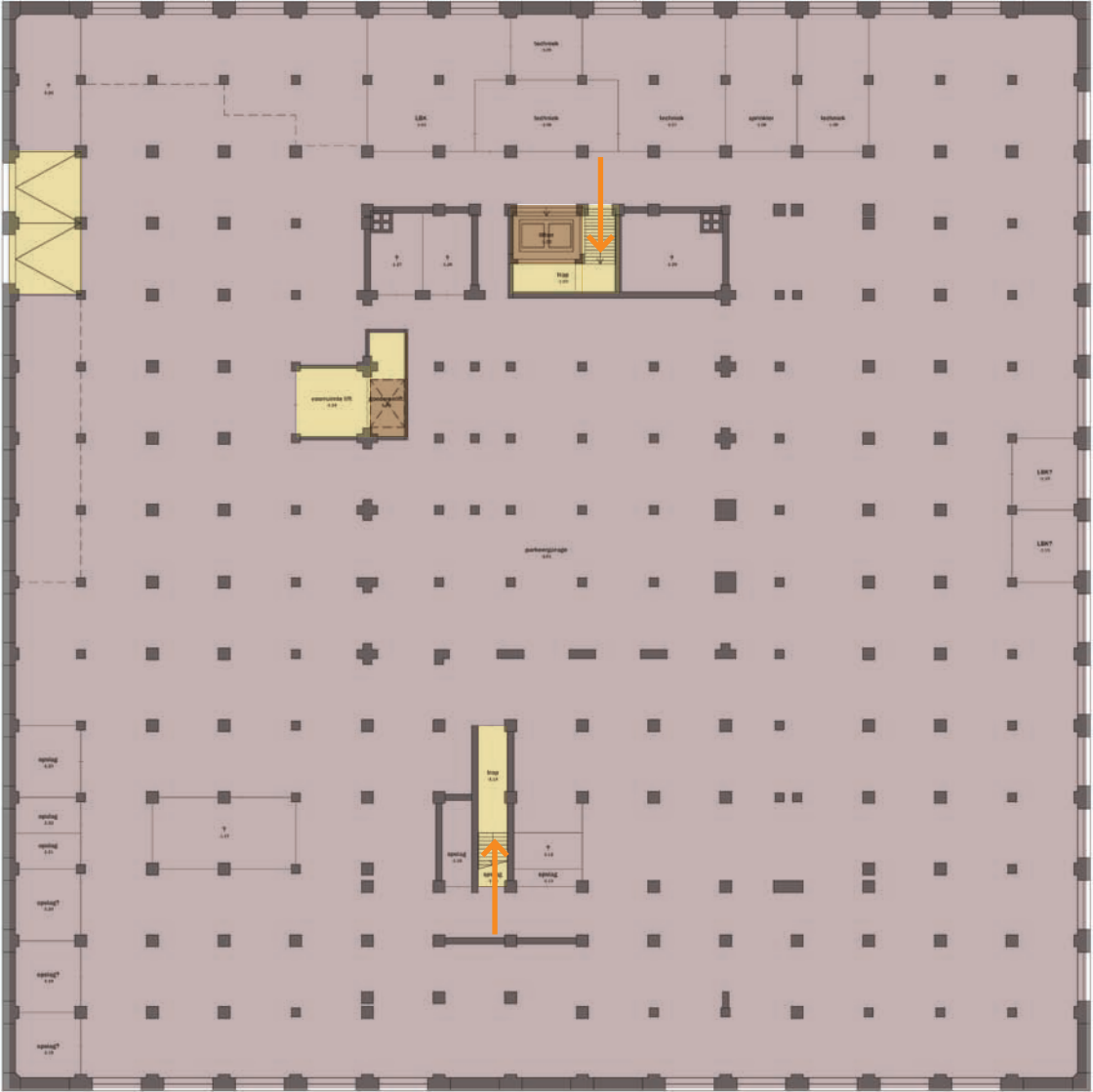
BIJLAGE 3:

PLATTEGRONDEN 1950 VERSUS HUIDIGE SITUATIE

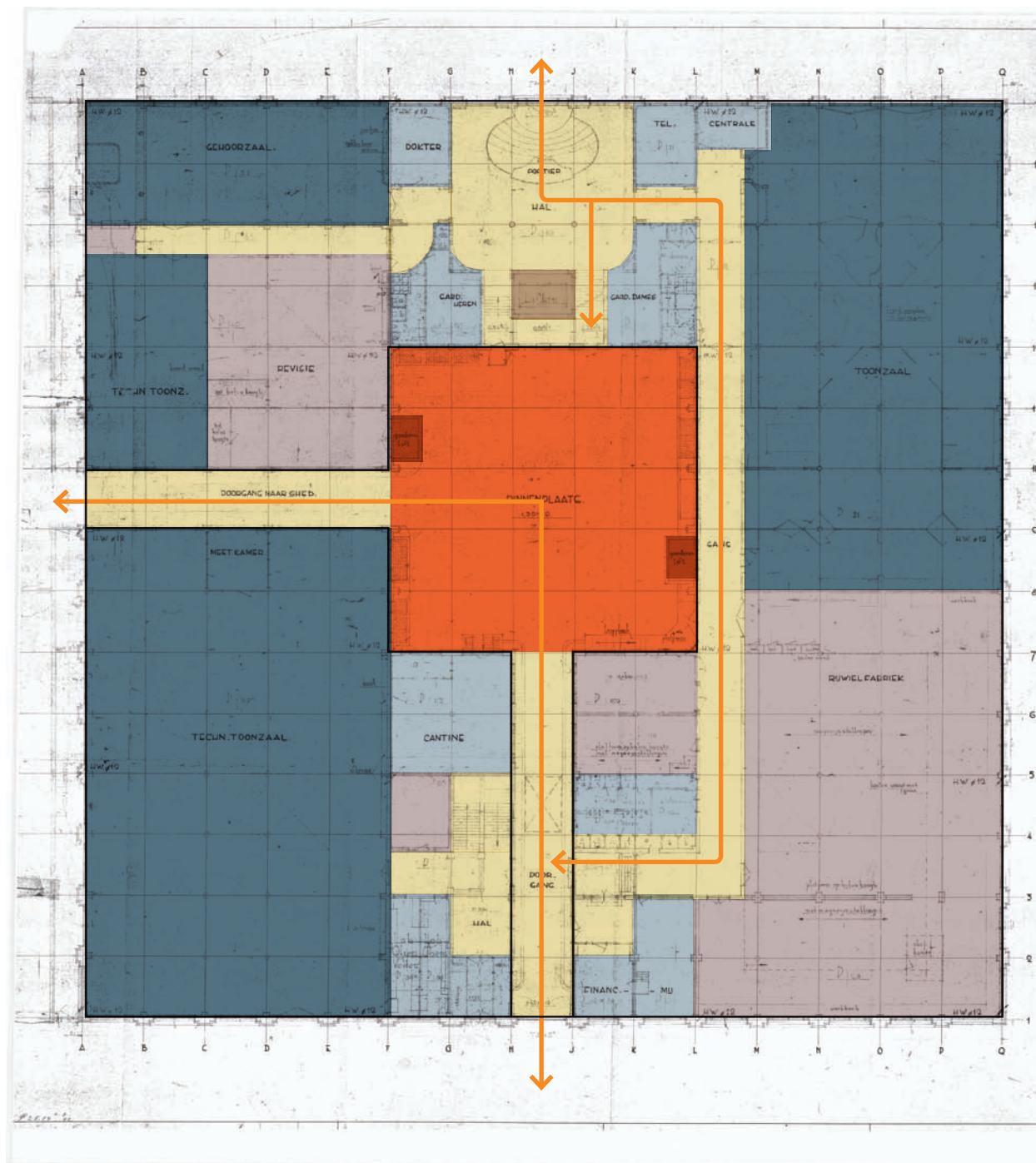
KELDER 1950

KELDER HUIDIGE SITUATIE

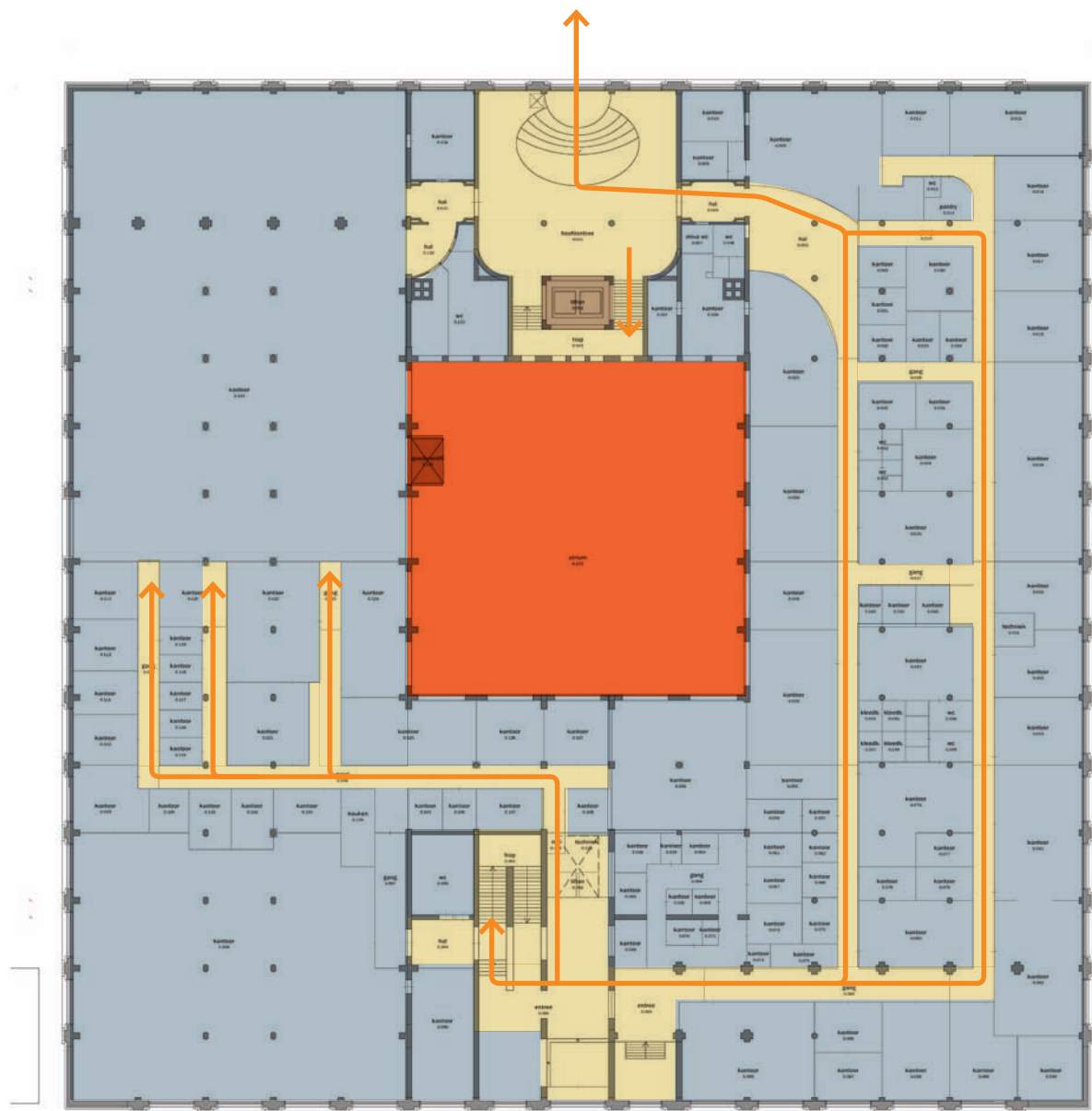

	liften		representatieve ruimten
	verkeersruimte		magazijnen en werkplaats
	binnenterrein		publieke functies
	kantoor / personeelsruimten		routing

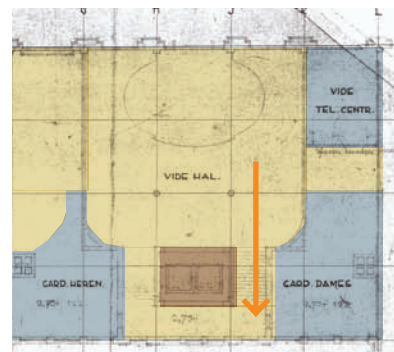

	liften		representatieve ruimten
	verkeersruimte		magazijnen en werkplaats
	binnenterrein		publieke functies
	kantoor / personeelsruimten		routing

BEGANE GROND HUIDIGE SITUATIE

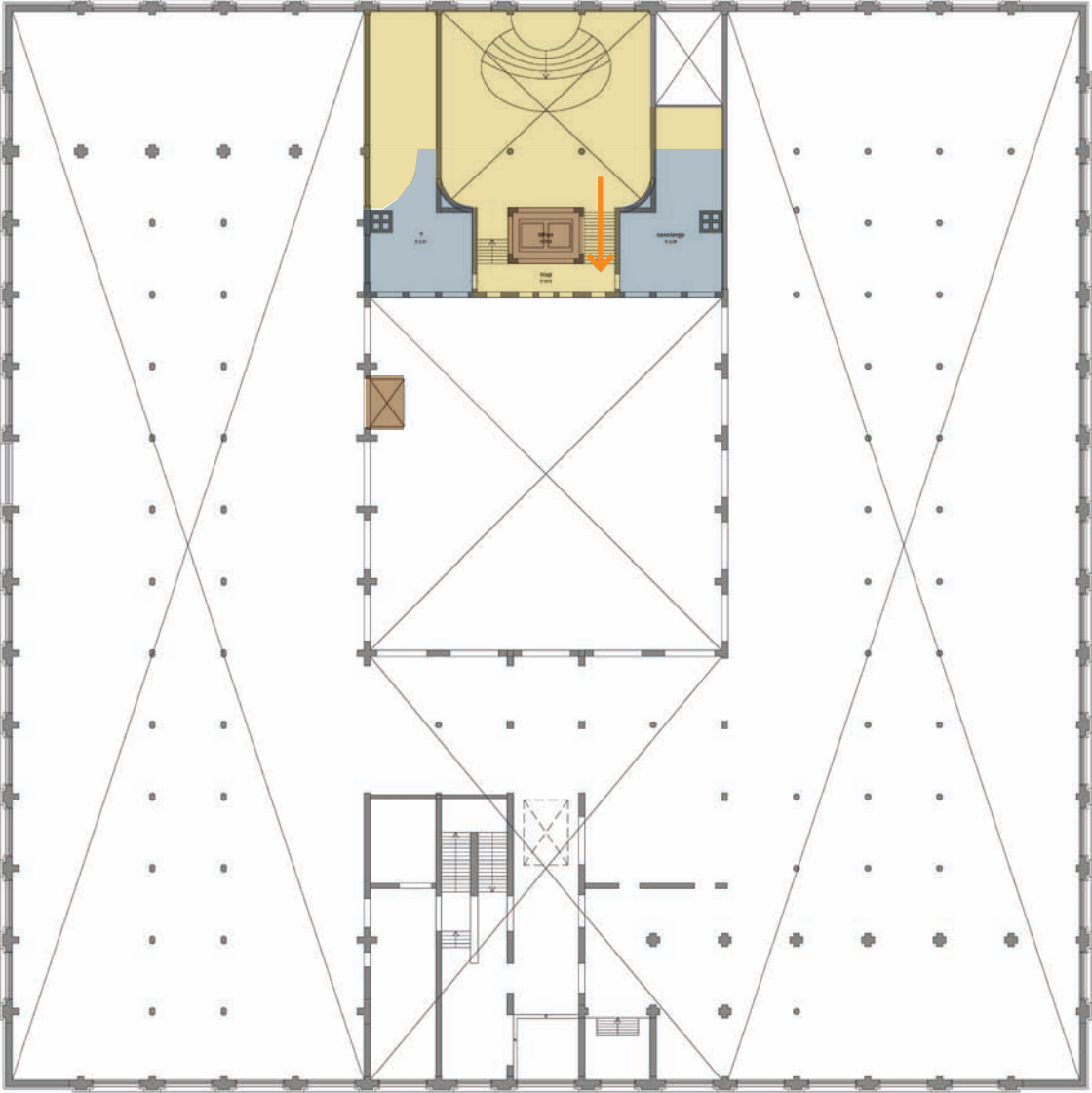

	liften		representatieve ruimten
	verkeersruimte		magazijnen en werkplaats
	binnenterrein		publieke functies
	kantoor / personeelsruimten		routing

 liften	 representatieve ruimten
 verkeersruimte	 magazijnen en werkplaats
 binnenterrein	 publieke functies
 kantoor / personeelsruimten	 routing

BEGANE GROND ENTRESOL HUIDIGE SITUATIE

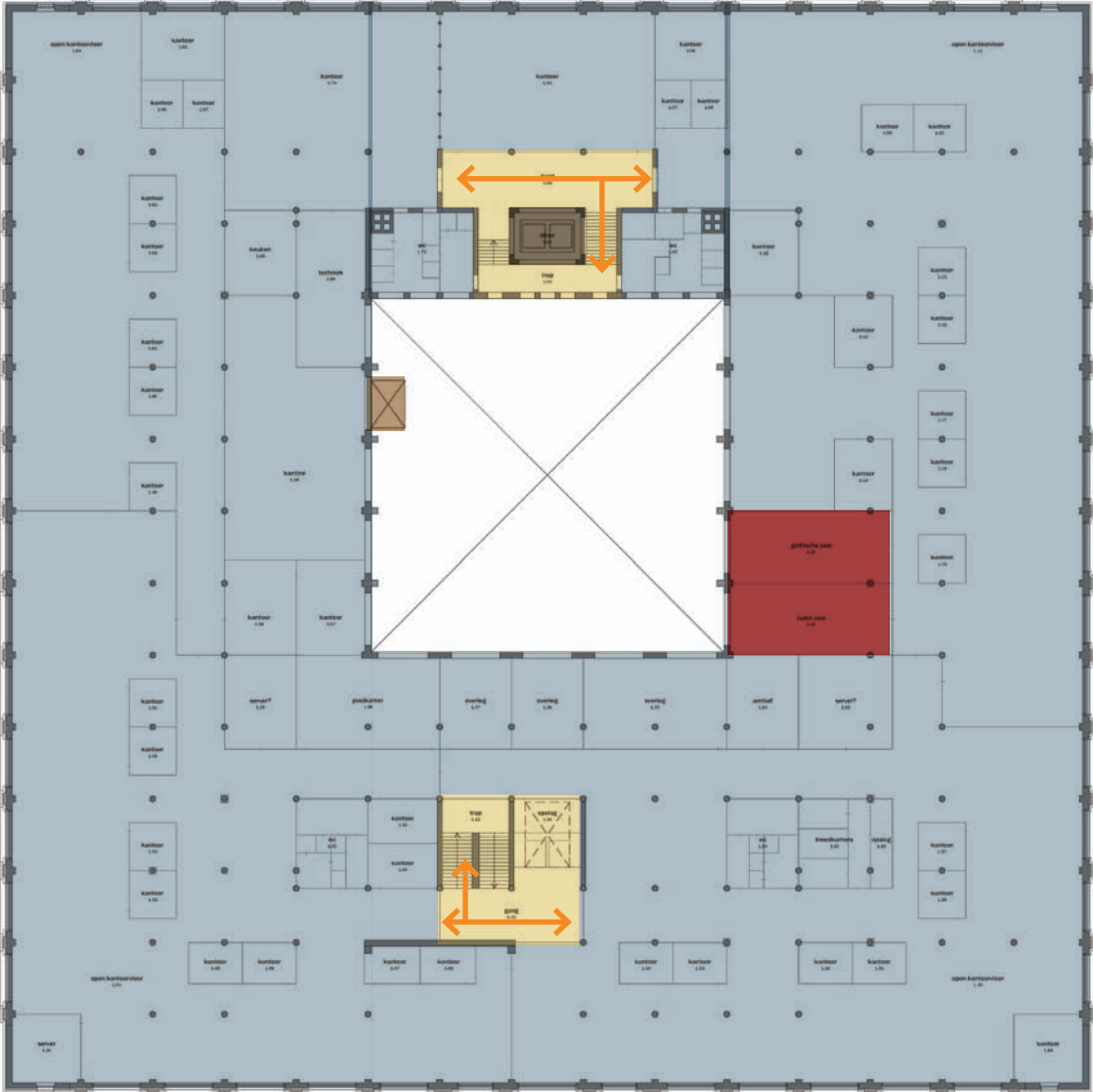

liften	representatieve ruimten
verkeersruimte	magazijnen en werkplaats
binnenterrein	publieke functies
kantoor / personeelsruimten	routing

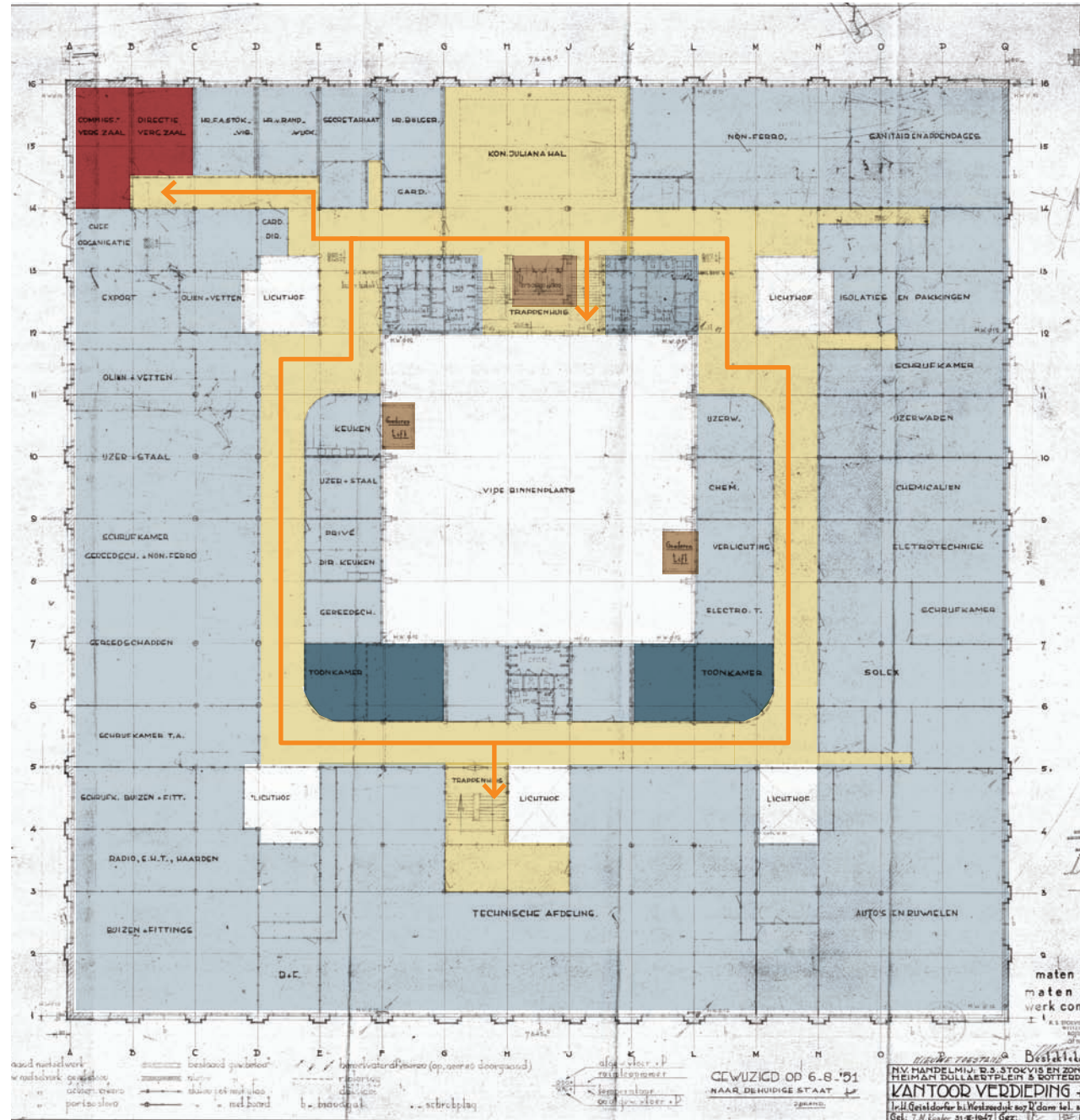

 liften	 representatieve ruimten
 verkeersruimte	 magazijnen en werkplaats
 binnenterrein	 publieke functies
 kantoor / personeelsruimten	 routing

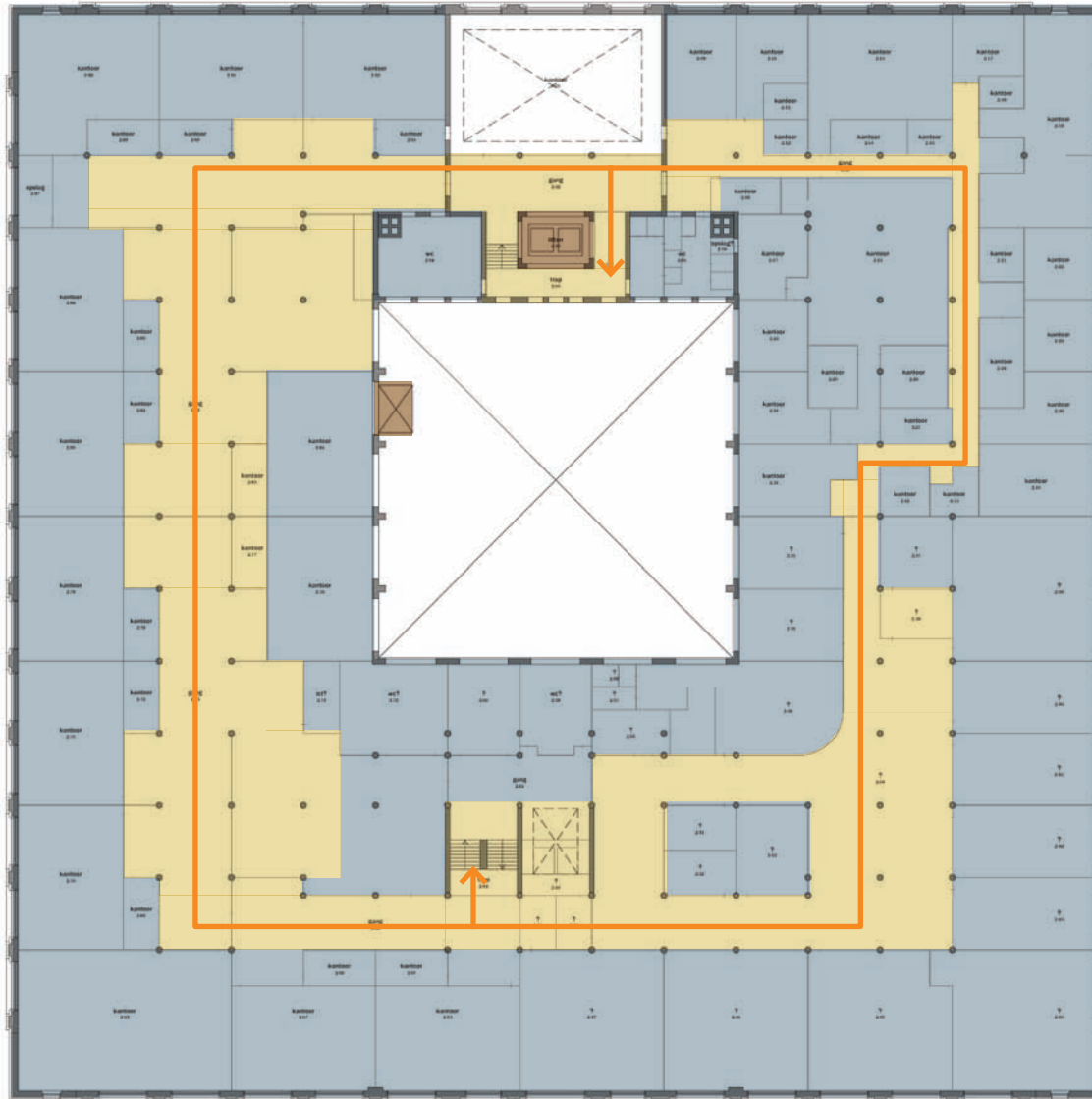
EERSTE VERDIEPING HUIDIGE SITUATIE

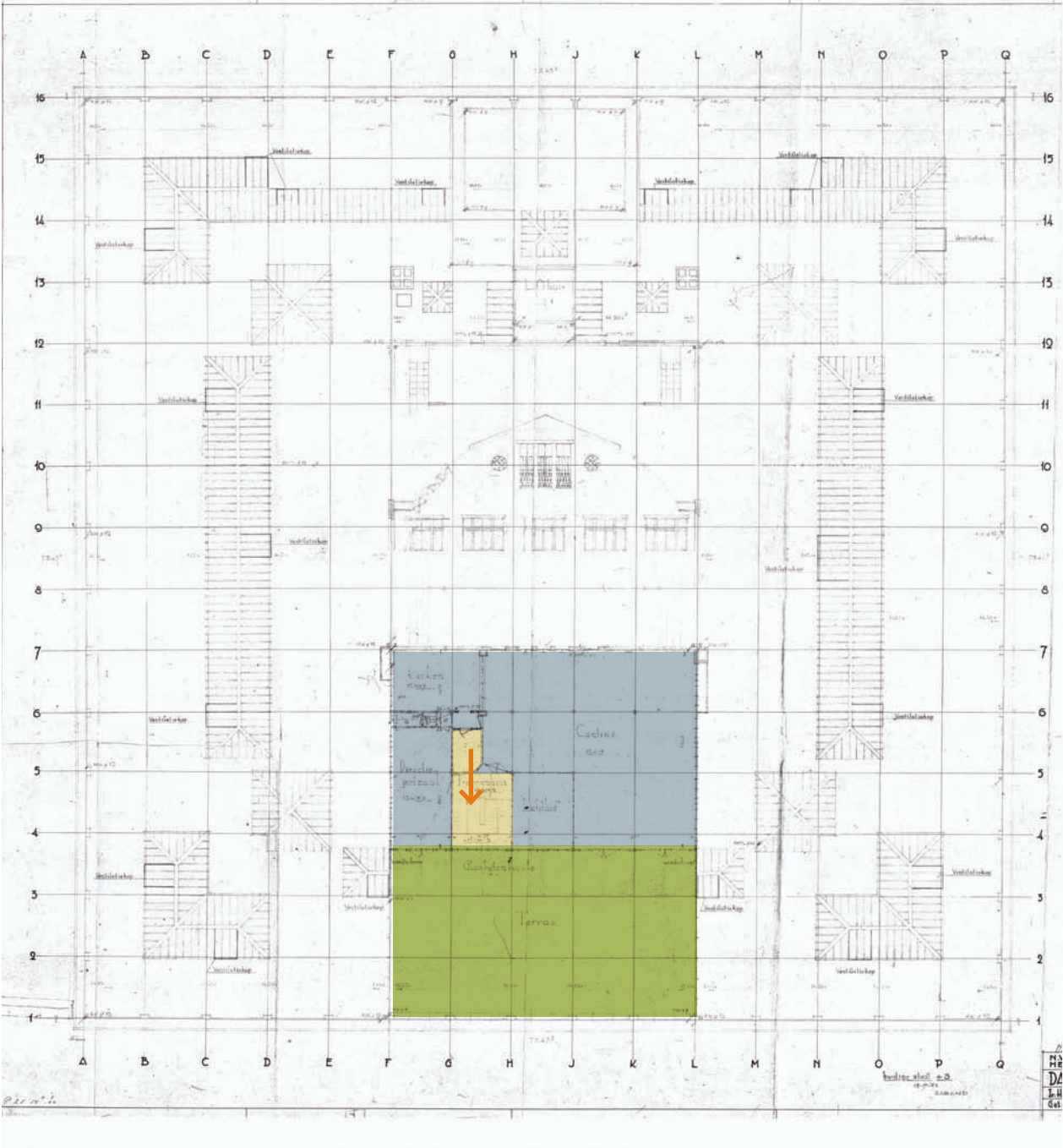
	liften		representatieve ruimten
	verkeersruimte		magazijnen en werkplaats
	binnenterrein		publieke functies
	kantoor / personeelsruimten		routing

TWEEDE VERDIEPING HUIDIGE SITUATIE

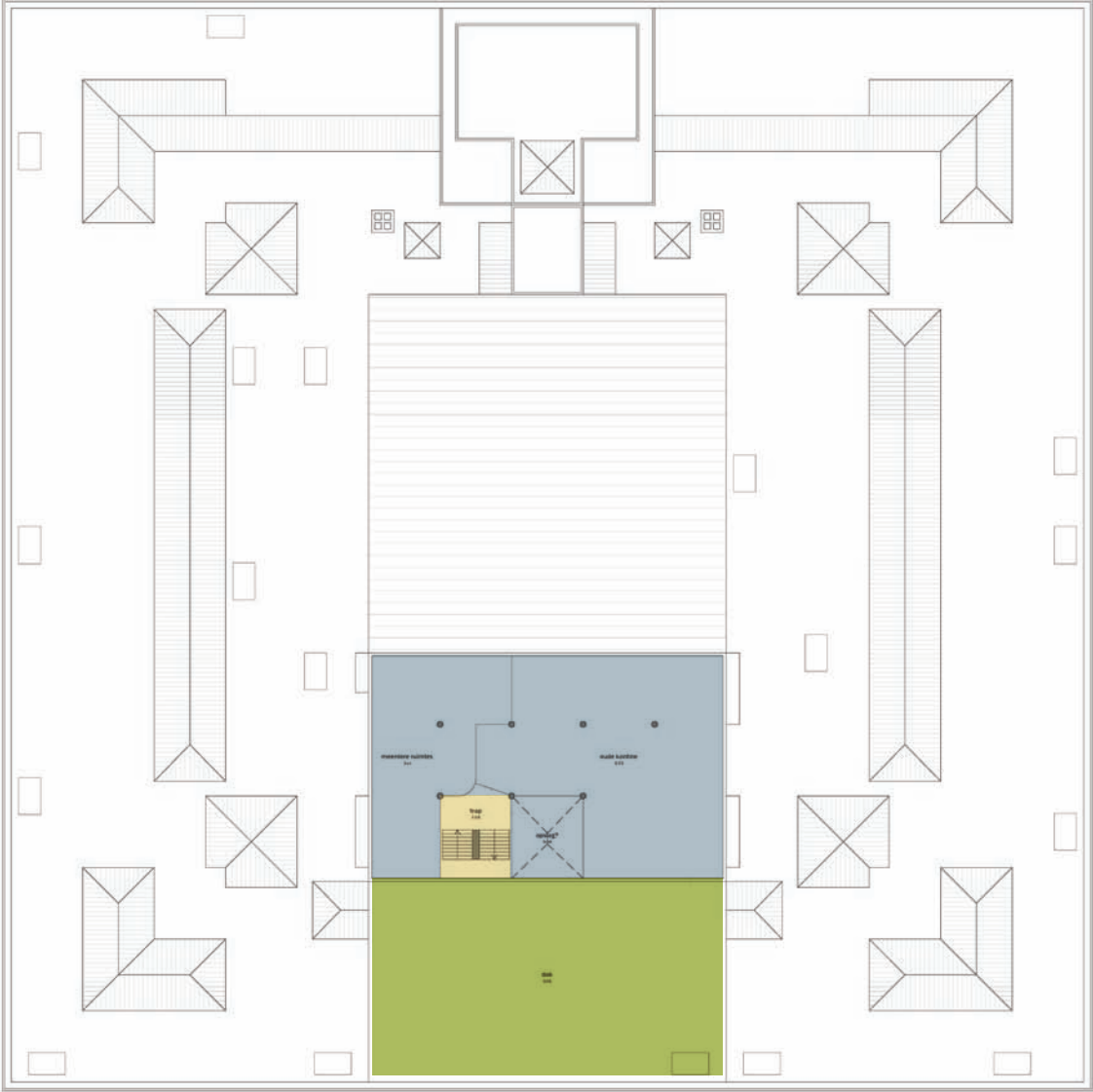

	liften		representatieve ruimten
	verkeersruimte		magazijnen en werkplaats
	binnen terrein		publieke functies
	kantoor / personeelsruimten		routing

liiften	representatieve ruimten
verkeersruimte	magazijnen en werkplaats
binnen terrein	publieke functies
kantoor / personeelsruimten	routing

DAKVERDIEPING HUIDIGE SITUATIE

■ liften	■ representatieve ruimten
■ verkeersruimte	■ magazijnen en werkplaats
■ binnenterrein	■ publieke functies
■ kantoor / personeelsruimten	■ routing

NOTEN EN BRONNEN

Archieven

Stadsarchief Rotterdam, Archief R.S. Stokvis & Zonen, toegang 355.

Literatuur

B. v. B., 'Het nieuwe gebouw van R.S. Stokvis & Zn. LTD te Rotterdam', in: Architectura, 19 (1911) 36, pp. 291-294.

'De Handelsinrichting R.S. Stokvis & Zoonen, Ltd. te Rotterdam, in: Vademecum der Bouwvakken, 26 (1911) 18, pp.137-141.

'Het grootste bedrijfsgebouw in ons land', in: De Hollandsche Revue (1911), pp. 564-568.

I. van der Horst, D. Geneste, J. Verheul dzn. (1860-1948).
Voor iedere periode, locatie of functie een passend ontwerp, 2003.

A. Otten, 'C.N. van Goor 70 jaar', in: Bouwkundig Weekblad, 52 (1931), pp. 105-111.

'Rotterdam. Het nieuwe hoofdgebouw der firma R.S. Stokvis & Zonen Ltd. Architecten J.Verheul Dzn en C.N. van Goor', in: De Bouwwereld: weekblad voor theorie en praktijk, 9 (1910) 15, p. 119.

'Rotterdam. Het etablissement van de firma R.S. Stokvis & Zonen Ltd', in: De Bouwwereld: weekblad voor theorie en praktijk, 10 (1911) 35, pp. 279.

COLOFON

Dit onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van Waterford Oceanhouse bv door SteenhuisMeurs.

Projectteam SteenhuisMeurs:
drs. Lara Voerman, drs. ir. Gerdien van der Graaff,
dr. Marinke Steenhuis en dr. Paul Meurs.

SteenhuisMeurs BV, Paterswolde - Rotterdam
Hoofdweg 255 9765 CH Paterswolde
050 3080100
www.steenhuismeurs.nl

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van SteenhuisMeurs.

© SteenhuisMeurs BV, Paterswolde - Rotterdam